

ARHAILISED JOONED EESTI RAHVALAULUDE KEELES

Dots., filoloogiateaduste kandidaat Ed. Laugaste

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

Eesti rahvalaulude keelt analüüsid märkame kergesti olulist vahet regivärsiliste (vanemate) ja riimiliste (uemate) rahvalaulude vahel, näeme, et regivärsilised rahvalaulud on oma keele poolest hoopis erinevas olukorras. Erinevused regivärsiliste rahvalaulude keeles võrreldes rahvuskeelega on kahesugused: murdelisused ja arhaismid. Seejuures võivad murdeisearasused esineda kord järjekindlamate, kord juhuslikumate elementidena. Samal ajal võivad ka arhaismid ühes ja samas rahvalaulus mõnedes värsides esineda, teistes puududa. Päris absoluutset piiri murdelisuste ja arhaismide vahele on raske tõmmata, sest mis ühel momendil on veel murdelisus, võib juba mõni aeg hiljem keele arenemise käigus saada arhaismiks.

Arhaismides on suuri regionaalseid erinevusi, millede vaatlus pole aga selle artikli ülesandeks.

Eesti regivärsiline rahvalaul erineb selles leiduvate rohkete arhaismide tõttu mitmeti ka vastava maakoha keelemurdest. On iseloomulik, et arhaisme oma lauludes kasutavad kõik laulikud, kes regivärsilisi rahvalaule laulavad, koguni neil puhkudel, kui nad improviseerivad, s. o. loovad uut. Arhaismide visa püsimine on seletatav rahvalaulu meetrikaga, osalt aga ka stereotüüpilisusega, nagu stereotüüpiline karakteristika, stereotüüpilised olukordade kujutused jne., mis vanadest ainetest uue loomise korral muutumatult üle võeti ning mis nõudsid, et ka loodav uus oleks sellega kooskõlas. Lühenemata sõnavormid, mille esimesel silbil on pearõhk, kolmandal kaasarõhk, sobivad hästi trohheilisse rütm. Üldkasutatav trohheiline värss aitab säilitada iganenud, kõnekeelest kadunud vorme. Nende kahe komponendi koostoime moodustabki aluse, millel on säilinud arhaismid, vananenud keelevormid, mis lauludesse on püsima jäänud, hoolimata ulatuslikust arengust kõnekeele sajandite jooksul, ega ole kõnekeele arenemisega kaasa läinud.

Eesti regivärsiline rahvalaul pärineb kaugest minevikust. Mõned laulutüübid ja versioonid on kandunud edasi põlvest põlve

kuni tänapäevani juba varase feodalismi ajastust, mõni neist võib pärineda juba 11. ja 12. sajandist (mõned lüro-epilised rahvalaulud). Tänapäevani säilinud tekstide hulgas on kõige rohkem rahvalaule hilisemaist feodalismisajandeist. Selle pika ajavahe- miku, peagu tuhande aasta jooksul on kõnekeeles tekkinud rida olulisi muutusi. Näiteks on käändsõna nimetava käände lõpult teatavail tingimustel kadunud vokaal. Varem esinesid sõnad *v e n d, a h i, o r i* ainsuse nimetavas käändes *v e n d a, a h j u, o r j a* kujul. Vokaali kadumine sõna lõpult on toimunud eri paika- des eri aegadel, oluliselt on see teostunud aga juba XVI sajan- diks. Aga ka sõna tüves, tunnustes ja lõppudes on tekkinud muu- tusi: rahvalaulus esineb vorm *a k k e n a s t a*, praeguses keeles aga kujul *a k n a s t*. Seega on kadunud sõna seest *e* ja lõpust *a*. Rahvalaul on varasemad keelelised vormid oluliselt säilitanud oma konserveeriva värsivormi tõttu. Rahvalaulul on kindel värsi- ehitus, ja laulikud, kes kandsid edasi oma laule, ei saanud nii ulatuslikult värssides muutusi teostada ilma olulisema ümber- sõnastamiseta. Seepärast jäigi rahvalauludes püsima rohkesti arhailisi keelendeid, millest mõned pärinevad õige kaugetest sajan- ditest. Muidugi teostus aja jooksul rahvalauludes muutusi ja tek- kis uusi vorme, õieti vanu vorme asendus uuteaga. Seda tõestab näiteks asjaolu, et vahel esinevad kõrvu samas laulus vanemad ja uuemad keelendid.

Rahvalauludes kasutatakse tihti laulu tegelaste ja kindlate olukordade iseloomustamiseks püsivaid värssse või parallelismile ehitatud värsirühmi, mida nimetamegi stereotüüpilisteks värssideks või värsirühmadeks. Sellised teatavaid olukordi iseloomustavad värsirühmad, mis mõnikord võivad olla üsna pikad (3—5 värssi), võivad kanduda sobivalt mitmesse laulutüüpi ja kohaneda. Need omakorda on aidanud säilitada keeles arhailisi vorme. Niisugused stereotüüpilised värsirühmad on näiteks:

Kui mina hakkam laulemaie,
laulemaie, luulemaie.

(Laulu algus.)

Meil oli üks, maksis kaks,
seisis seitse eessa,
kannab kümne mehe kübara.

(Venna, õe, mehe kiitus.)

Kubjad panin kurgedekse,
kiltred kõrva kiiludekse,
saksad panin sahkadekse.

(Kättemaksulauludes sakstele.)

Või imeta, või imeta,
mis mina nägin imeta.

(Imedelaulu algus, esineb ka lauluepisoodides,
mis väljendab imestamist.)

Kahe- ja neljasilbilised sõnad kaasrõhuga kolmandal silbil moodustavad kergesti trohheilise rütmi. Lõppkao tõttu ühe- ja kolmesilbiliseks lühenenud sõnade massi oleks raske sobitada trohheilise värsimõoduga. Niisama ootuspäraselt nõuab kaheosalise rütmiga värsimõõt sisekaota sõnakuju, milles rõhulised silbid

ei satu kunagi kõrvuti, kaasrõhk asetseb kolmandal silbil (kündemäie, laülemäie), ja rütmi segamata ei saaski sobitada värssi kõrvuti asetsevaid rõhulisi silpe (laülmä, laülmine).

Riimiline rahvalaul, mis oma peamise arenemishoo sai alles 19. sajandil, on keeleliselt erinev regivärsilisest rahvalaulust. Riimiline rahvalaul loodi 19. sajandi murrete baasil. Nende keeleline vorm sõltub sellest, millise murde alal üks või teine laulutüüp tekis. Nõnda sisaldab laultsükkel „Eesti mehe kaebus” lõuna-eestilisi jooni nii morfoloogias kui ka sõnavaras, laul Saaremaa ülestõusust sisaldab mõningaid saaremaalisi jooni jne. Riimilise rahvalaulu sõnavara aga muutub eriti kiiresti, nagu vaheldusid kiiresti sündmusedki, mida see peegeldab. Üldiselt on riimiline rahvalaul ligemal kirjakeelele kui murretele.

Riimilise rahvalaulu keel on liginenud aegade jooksul üha rohkem rahvuskeelele. Selles puuduvad õieti arhaismid, on aga murdelisused. Liginemist on aidanud soodustada hariduse levimine, ilukirjandus, koolid ja ajalehed. Ka laulukooride tegevus tugevdas kirjaoskust. Kõik need komponendid kokku aitasid vähendada ka rahvalaulu osatähtsust 19. sajandi teisest poolest alates.

Nii on ainult regivärsilises rahvalaulus jäänud püsima omataoline, rohkesti arhaisme sisaldav rahvalaulukeel, mida kasutasid rahvalaulikud regivärsiliste rahvalaulude esitamise puhul veel 19. ja 20. sajandil, kuigi igapäevases kõnes kasutasid nad sellest oluliselt erinevat rahvuskeelt või eri teid arenenud murret.

19. sajandi eesti regivärsilises rahvalaulus leiame aga ka juba mõningaid väärvorme, ebaõigeid analoogiatuletusi, kontaminatsioonid jne. See omakorda näitab, et arhaistlike keelendite tarvitamisel keeletunne oli mõnevõrra nõrinenud, arhailiste vormide sisu mitmeti tuhmunud, kogu vanas vormistikuski, nagu ka sisus algas vana rahvalaulu allakäik, selle taandumine uue, riimilise rahvalaulu ees. Vormide sisu tuhmumise tõttu kasutati neid mõnikord ebaõiges kohas, paigutati lõppe tüvede või vormide otsa, kuhu nad ajalooliselt ei kuulunud. Arhaismide väär kasutamist esineb seega siis ka vahel rahvalaulikute juures, kui vormid, millel puudus kontakt elava keelega, olid juba muidu unustatud. Vahel on neid ajaloolisi muutelõppe kuuldelses esituses käsitatud eri sõnadena.

Nii näiteks esineb ühes Kolga-Jaani rahvalaulus ma-tegevus-nime seesütlevas kontaminatsioon sisseütlev + seesütlev sõnas k a s v a m a i e/s:

Ollin Hiidessä elämäs,
Kaze linnas kasvamaie/s.
(Vana Kannel II, 183 A.)

Sisseütleva ja seesütleva kontaminatsioon esineb ka ühes Helme laulus:

Sis om tuli jo tubaje/n (Helme).

Eri sõnaks on käsitatud sisseütleva lõppu -je, see omakorda esineb ebaõigesti partitiivi -da asemel.

Kui põle peerguje [p. o. peerguda] peressa. (H III 3, 388. — Hageri.)

Arhailiste vormide kao puhul on kasutatud vahel asendusena mitmesuguseid täitesilpe:

Kui mina hakkau laulema ja (s. o. laulemaie asemel. — Tõstamaa).

Siin ei tohi muidugi nähtust ära segada täitesõnade, täitesilpide või koguni sõnakorduse kasutamisega üldse, mille eesmärgiks on värsirütmi mitmekesistamine, kusjuures värsistruktuur paratamatult ei nõua sellist täiendust ega kordust:

Kivi-aga-murdu kisub kingad,

või:

Tule, tule, (tule, tule,) tuulekene,

või:

Lina-aga-lakka, lehte lauki (Muhu),

või:

Valdaga [valda aga] viisi vaatamaie (Saaremaa).

Viimane lisandus (s. o. „aga”) on eriti iseloomulik meeste laulumeerile.

Arhaismide küsimus eesti regivärsilises rahvalaulus on üks rahvaluule spetsiifika küsimusi. J. V. Stalin õpetab suhtuma teaduse spetsiifika küsimustesse järgmiselt: „Ühiskondlikel nähtustel, peale selle ühise, on oma spetsiifilised iseärasused, mis neid üksteisest eraldavad ja mis on teadusele kõige tähtsamad.”¹ Edasi märgib J. V. Stalin, et keele spetsiifilised iseärasused, mis eraldavad teda teistest ühiskondlikest nähtustest, on see, et keel teenindab ühiskonda inimeste suhtlemise vahendina, võimaldab korraldada ühist tööd kõigis inimese tegevuse sfäärides. Need iseärasused on omased ainult keelele. Nende iseärasusteta kaotaks keeleteadus õiguse iseseisvale olemasolule.²

Loomulikult on rahvaluulelgi oma spetsiifilised iseärasused, mille uurimine viib tema olemuse mõistmisele.

¹ J. Stalin, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn, 1953, lk. 68.

² Sealsamas, lk. 68—69.

Rahvaluuleteadus, taotledes avastada rahvaloomingu arenemise seadusi, peab uurima neid spetsiifilisi iseärasusi, mis on omased rahva suulisele kunstilisele loominguale.

Veel rohkem: rahvalaulude keelega tutvumine aitab mõista paremini ka rahvaluulet ennast. Arhaismid keeles (ka rahvapoeesias) on minevikuline nähtus, nad pole tänapäeval enam vajalikud suhtlemise vahendina, aga neil on oma poetiline funktsioon. Engels ütleb, et „„oma emakeele aine ja vorm” on arusaadavad ainult siis, kui jälgitakse tema tekkimist ja järkjärgulist arenemist, kuid see on võimatu, kui ei peeta silmas esiteks tema enda surnud vorme ja teiseks sugulaslikke elavaid ja surnud keeli”³. See Engelsi seisukoht õigustab uurima arhailisi vorme keele ajaloo seisukohalt, aga neid tuleb tunda ka laulude poetikas mõistmiseks.

Eesti rahvalaulu keele küsimuste käsitlemine algab XVIII sajandil, uurimisest võime kõnelda aga alles ühenduses Mihkel Veske tegevusega.

Esmakordselt puudutab eesti rahvalaulude keele alaseid küsimusi A. W. Hupel oma grammatikas „Ehstnische Sprachlehre” 1780, 1818 (2. tr.).

Hupel aga ei oska seletada seda imelikku vastuolu tavalise kõnekeele⁴ ja rahvalaulukeele vahel ning ta peab rahvalaulukeeles esinevaid arhaisme ja mõningaid poetilisi nähtusi (lõppkao puudumist, sisekao ja kontraktsiooni puudumist, inversiooni) arusaamatuks, lauliku meelevaldseks toiminguks.

Hupel väidab, et rahvalaulikud ei arvesta keelereegleid, nad asetavad sageli sõnu lauses ebaõigesse kohta ning teevad mitmesuguseid omavolilisi muutusi. Sageli pörkavad nad lauludes silpide arvu vastu. Nad lühendavad sõnu kuulmatul viisil, samuti pikendavad neid osalt venitades, kuna teevad ühest silbist kaks või lisandavad silpe. Enamasti lisavad laulikud juurde a (näit. suusta, suust asemel), muudavad lõppsilpe (kõndimaie, kõndima asemel) jne.

Siitki selgub, et lõppkao puudumise tõlgitseb Hupel lauliku meelevaldseks keeletarvituseks. Eesti keele ajaloo ja murrete puuduliku tundmise tõttu ei suutnudki Hupel mõista, et eesti rahvalauludes on konserveerunud eesti keele varasemad vormid, mis kõnekeelest olid juba kadunud.

Ilmsesti Hupeli mõjul kirjutab J. Chr. Petri, et eesti rahvalauludes esineb moonutatud sõnavorme, seepärast ei saavat sakslane neist ka aru.⁵

Oma kirjavahetuses Rosenplänteriga väljendab O. W. Masing oma absoluutselt eitavat suhtumist eesti vanadesse rahvalaulu-

³ Fr. Engels, Anti-Dühring, Tallinn, 1951, lk. 283.

⁴ Sel ajal esinesid vaid eri murded, puudus veel väljakujunenud eesti rahvuskeel, raamatuid ilmus nii põhja- kui lõuna-eesti murdes.

⁵ J. Chr. Petri, Ehstland und die Ehsten oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstland. Ein Seitenstück zu Merkel über die Letten II (1802), lk. 72.

desse ja püüab mõjutada Rosenplänterit mitte avaldama neid oma „Beiträges”.⁶

A. F. J. Knüpf f e r oli hoolas rahvakeele ainete koguja, mitte aga uurija ega avastaja. Rahvasuust hulgaliselt kogutud sõnade ja kõnekäändudega oskas ta vähe peale hakata. Ka hulgaliselt üleskirjutatud rahvalaulude keele kohta ei suutnud ta teadusliku meetodiga avastatud tõde välja tuua. Tema töö rahvaluule keele alal piirdus peale materjali kogumise mõningate üldiste nähtuste konstateerimisega, eriti aga Rosenplänteri ajakirjas „Beiträge”. Kõige rohkem on ta andnud mitmesuguseid sõnaseletusi.

Ed. A h r e n s oli juba hoopis suurema üldistusvõimega keelemees. Aga ka tema ei suutnud kõiki rahvalaulude esinevaid nähtusi keeleajalooliselt seletada. Rahvaluulekeeles, mida ta käsitleb oma grammatika vormiõpetuse II trükis 1853. a., leidis ta ainult õigeid ja ebaõigeid vorme. Nende vormide õigsuse või ebaõigsuse seletamisel oli tal kriteeriumiks soome keel. Mis ei lasknud end kergesti soome keelele tagasi viia, seda pidas ta väärvormiks. Selliseid väärforme loetleb ta rohkesti, püüab näidata, et eesti rahvaluule keel on vigane nii morfoloogia kui süntaksi poolest, ja lõpetab: „An die Stelle des Sprechgewissens ist kindliche Willkühr getreten.”⁷ Mis Ahrensi tööst jääb märgitavaks, on see, et ta kõneleb rohkete arhaismide olemasolust rahvalaulukeeles.

Kr. J. P e t e r s o n i pärandi hulgas leidub üle kahekümne hea rahvalaulu üleskirjutuse, mis on jäänud käsikirja, ainult 6 on trükitud Rosenplänteri „Beiträge” XVIII vihus. Kahjuks pole need aga tema isiklikud üleskirjutused. Peterson lisab oma lauludele juurde sõnade tähendusi ja vormide seletusi. Peterson on aga lasknud end mõjutada rahvalauludest luule väljendusviisi ja vormi kujundamisel, mis loetagu tema teeneks eesti luule ajaloo.

Olukord muutub järsult eesti folklooristika rajajate Fr. R. Faehlmanni ja Fr. R. Kreutzwaldi tegevusest alates. Nad ei suuda küll veel palju teha rahvalaulude keele uurimise alal, aga nende kõrge hinnang rahvaluulele ja nende rahhuviline tegevus üldse on andnud tugevaid tõukeid järelpõlvedele rahvaluule igakülgeks vaatlemiseks, seejuures ka rahvalaulude keele uurimiseks.

1833. aastal on kirjutanud F a e h l m a n n Kreutzwaldile, et ta olevat alustanud rahvalaulude keele kohta ühe artikli kirjutamist.⁸ Sellist artiklit Faehlmannilt ilmunud ei ole, pole säilinud ka käsikirjas. Seega me ei tea, kas ta kavatsusest kaugemale jõudiski. Faehlmann alustas kogu eesti keele grammatika väljakujundamise tööd, aga kõrvalharrastusena keeleteadusliku uurimistööga tegeldes ei suutnud ta rahvaluulekeele uurimisele asuda. Tema peamine tegevus kuulub ikkagi kirjakeele kujundamise alale.

⁶ O. W. Masingi kirjad Rosenplänterile 1818.

⁷ Ahrensile vaidleb vastu Wiedemann oma grammatikas 1875, lk. 65, nimetades Ahrensi väiteid vähe-põhjendatuiks.

⁸ Fr. R. Kreutzwald, Fählmanns Leben, lk. 32.

Ka Kreutzwald pole rahvalaulude keele uurimisega tegelenud, tema „Kalevipojas” leidub mitmeid väärkeelendeid. Aga ta mõistab rahvalaulude keele tähtsust, kui ta ütleb:

„Kes eesti keele grammatikat tahab kirjutada, see ei tohi laulude keelt [mõeldud on kindlasti rahvalaulude keelt] tähele panemata jätta.”⁹

Mõne vihjega kõneleb Kreutzwald ka vokaalharmoonias eesti rahvalauludes.¹⁰

A. H. Neus oma antoloogia (Ehstnische Volkslieder) eesõnas 1850 vaatleb küll lühidalt, aga ometi küsimuse olule ligineda tahtvalt eesti rahvalaulude keelt. Keelelisi küsimusi käsitletakse ka Neusi ja Kreutzwaldi kirjavahetuses, milles on säilinud Neusi kirjad Kreutzwaldile. Siin on Neus küsijaks, Kreutzwald vastajaks ja seletajaks. Mõlemate kirjades leidub õige ulatuslikult mitmesuguseid eesti rahvalaulude keele alale kuuluvaid mõtteavaldusi ja nad on eesti rahvalaulukeele uurimise ajaloo käsitlejale materjaliks *conditio sine qua non*. Neus on aga esimene, kes saab aru, et rahvalauludes esinevad eesti keele vanemad vormid.

Väga vähe selgitab rahvalaulude keele olemust oma arvukais keeleteaduslikes töodes ka F. J. Wiedemann, kes soome-ugri, sealhulgas ka eesti keeleteadust on silmapaistvalt edasi arendanud. Oma grammatikas „Grammatik der Ehstnischen Sprache” (1875) vaatleb ta lühidalt rahvalaulukeele omapära ja selle esindusi rahvalaulikuil, kuid kasutab kahjuks allikana Kreutzwaldi „Kalevipoega”, mis sisaldab rohkesti Kreutzwaldi enda moodustusi. Kahtlemata käsitleb Wiedemann rahvalaulukeelt keeleajaloolisest perspektiivist üldiselt õigesti. Mõningaid vihjeid rahvalauludes esinevaile arhaisemidele teeb Wiedemann ka artiklis „Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache”.¹¹

Jakob Hurt puudutab eesti rahvalaulude keele alaseid probleeme oma keeleteaduslikes uurimustes. Nõnda oma väitekirjas „Die estnischen Nomina auf -ne purum” (1886). Iga peatüki lõpul toob ta vastavaid näiteid eesti rahvalauludest. Artiklis „Ueber die estnischen Partikeln *ehk* und *või*” (1880) kasutab ta samuti näiteid ka rahvalauludest ja vanasõnadest. „Kooliõpetajatele ja kirjameestele” mõeldud artiklis „Eesti sõnadest -line lõpuga” (1903) seletab ta line-lõpuliste sõnade moodustamist rahvalauludes. Samas artiklis tunnustab Hurt, et eesti rahvalaulude keel on „selge eesti keel, nende sõnad õiged eesti vaimu lapsed”. Oma analüüsiga ei suuda ta aga sukelduda siiski nii sügavale eesti rahvalaulukeele olemusse kui Mihkel Veske. Hurt kasutab rahvaluulematerjali ikkagi peamiselt illustratiivse materjalina.

Esimene keeleteadlane, kes sügavamalt hakkab käsitlema eesti rahvalaulude keele küsimusi võrdleva keeleteaduse meetoditega, on

⁹ Kreutzwaldi kiri Sachssendahlile 23. II 1853.

¹⁰ Kreutzwaldi kiri Sjögrenile 2. III 1852.

¹¹ Verhandlungen d. GEG VII, 1 (1871), lk. 74.

Mihkel Veske. Keele- ja rahvaluule uurijana, käies pidevalt mitmes paigas rahva hulgas materjali kogumas, puutus ta igakülgset kokku elava rahvalaulukeelega. Ta hakkas selgitama rahvalaulu esinevate muutevormide kujunemise ajalugu seoses puhtrahvaluuleliste küsimustega. Vaevalt saabki rahvalaulude keelt põhjalikult tundmata mõista eesti rahvalaulude paljusid olulisi küsimusi (parallelism, alliteratsioon, värsistruktuur, rahvalaulude dateerimisküsimused jm.). Lugu on aga ka vastupidi. Seda mõistes hakkas Mihkel Veske juba 1870-ndais aastais esinema uurimuslike ettekannetega sellelt alalt Eesti Kirjameeste Seltsis ja Opetatud Eesti Seltsis. Neist ettekannetest on osa täielikult või kokkuvõtlikult trükitud ilmunud mainitud asutuste väljaandeis. Samuti on ta neid küsimusi käsitlenud ka oma ülikooliloenguis. 1876. aastal esines ta pikema ettekandega Eesti Kirjameeste Seltsis eesti rahvalaulude keelest. 1881. a. avaldas ta rahvalaule nurganaiseid keeleliste seletustega; 1883 esitas ta uurimuse eesti keele nimisõna muutlõppudest, 1884. a. Lüganuse murdest, kus ta mõlemas käsitles muuseas ka olukorda eesti rahvalauludes. Kõiki neid küsimusi valgustas Veske võrdlevalt teiste soome-ugri rahvaste rahvaluulega. Rahvalauludes esinevaid arhaisme kasutas ta eesti ja soome keele võrdlevaks vaatlemiseks, et nende abil selgitada soome keele vorme ja hõlbustada soome keele õppimist.¹² Mihkel Veske kritiseeris oma kirjutustes arhaismide väära kasutamist kirjanikkude poolt, kes oma loomingus imiteerisid regivärsilise rahvalaulu vormi.¹³

Mihkel Veske surmaga 1890. a. jäi pikemaks ajaks soiku ka eesti rahvaluulekeele uurimine.

Rahvaluule keele küsimust (eriti arhaisme) on käsitlenud eri peatükina oma eesti keele õpikus soomlastele ka J[ulius] Krohn.¹⁴ Kahjuks on autor allikana kasutanud ainult Neusi rahvaluulekogu „Ehstnische Volkslieder“ I—III (1850—1852) ja Neus-Kreutzwaldi „Mythische und Magische Lieder der Ehsten“ (1854), kus, eriti viimases, leidub ebarahvapäraseid vigaseid keelendeid.

Mõningaid morfoloogilisi, aga ulatuslikult leksikaalseid küsimusi rahvalaulude arhailise keele alalt annab O. A. F. Mustonen oma eesti rahvalaulude kogu kommentaarides iga üksiku laulu juurde.¹⁵ Laulud on teose autor ise üles kirjutanud oma uurimisreisil 1877. aastal Saare-, Hiiu- ja Muhumaale.

Kahest suuremast asundusest — Kraasna ja Lutsi omast — kõneleb oma keeleteaduslikus ja folkloristlikus ülevaates O. Kal-

¹² M. Veske, Soome keele õpetus I (1881), eessõna ning lk-d 14, 36, 38 ja 42.

¹³ Vt. Sitzungsberichte d. GEG 1882, lk. 44.

¹⁴ Viron kielioppi suomalaisille, koelmoinut J. Krohn. Helsingissä, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa, 1872, lk. 215—225.

¹⁵ O. A. F. Mustonen, Virolaisia kansanrunoja. Vihukene eesti rahvalaulusid. Helsingissä 1893.

las,¹⁶ andes küll õige väikese sissevaate vastava asunduse keelesse, käsitlemata aga arhaisme ühenduses rahvalauludega.

Kodanlikus Eestis käsitleti eesti rahvalaulude keele küsimusi peamiselt kommentaari korras lauluväljaannetele (antoloogiatele). Iseseisvate lähemate uurimustega esines ainult V. Ridala, viimane tema sellealastest uurimustest ilmus 1931. aastal. Kontraktsiooni puudumist märgib oma eesti deklinatsiooniõpetuses ka K. Leetberg.

Ka L. Kettunen pole oma eesti keele häälikute ajaloos (1929, 2. tr.) kuigivõrd arvestanud eesti rahvalaulude keelt.

Nõukogude Eestis on alustatud intensiivset rahvalaulude uurimist, nende sisu lahtimõtestamist, nende kunstivahendite analüüsimist, seejuures ka keele detailsemat vaatlust.¹⁷ Süvendatud monograafiline uurimine peab viima eesti rahvalaulu täielikule mõistmisele ja hindamisele.

Käesoleva vaatluse materjaliks on olnud trükitud rahvalaulumaterjal, Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjalised kogud ja seni avaldatud uurimused.

Käsikirjalised tekstid sunnivad tihtigi ettevaatusele, sest üleskirjutused on tehtud vahel asjatundmatult. Vanemais tekstides, kus arhaisme ootuspäraselt esineb rohkem, on rohkem ka tekstiväärendusi. Näit. Knüpfferi tekstis 1843 (EKÜ F 232^a) on kirjutatud värss:

Lende lälkse loke lälkse,

mis peab olema:

Lendelekse, loogelekse.

Arhailisi muutelõppe on ära jäetud ka neis üleskirjutustes (eriti viimase värsijala lõpul), mis on kirja pandud dikteerimise, mitte laulmise järgi. Dikteerimise puhul ligindab laulik laulu keelt kõnekeelele:

Mets kisub palju riideid,

peab olema:

Mets kisub palju riide'eida (Kadrina)

Samuti ei tule unustada, et paljud rahvalaulude kirjanijad olid vähese ettevalmistusega inimesed, seega võib paratamatult nende üleskirjutusis leiduda vigu ja nende tööd tuleb kasutada teadliku kriitikaga.

See sunnib eriti ettevaatusele vastava nähtuse piirialadel.

Alljärgnevas on jäetud analüüsimate nähtuste geograafia kindlamad piirid, mis on eri uurimuste ülesandeks. Vaatluse eesmärgiks on esitada arhaismidest ülevaade peamiselt tekstide lugemise hõlbustamiseks.¹⁸

¹⁶ O. Kallas, Lutsi maarahvas (1894); Kraasna maarahvas (1903).

¹⁷ Eesti rahvalaulude morfoloogia kohta kaitsti hiljuti väitekirj J. Peegli poolt.

¹⁸ Üldtuttavaid nähtusi pole varustatud allikaviidetega. Lähemad allikaviited on antud neil kordadel, kus on tegemist vähemtuntud nähtustega.

A. FONEETILISI KUSIMUSI

I. Sisekao puudumine

1. Eesti regivärsilistes rahvalauludes on veel täiesti üldiselt püsinud olukord, kus kolme- ja enamasilbilistes sõnades teise algupäraselt lahtise silbi vokaal pole kadunud (kündemaie, akkenad, kamberisse, andijad):

Kinnivõttajad tulevad (= kinnivõtjad). — Põrgu akkenad põlevad. — Kui läed sõtta sõitamaie (Harju-Jaani). — Oo aga utte niitemasta (Jaani). — Ise ma kakkude kandija (Saaremaa). — Säask läks kätte andemaie (= andma). — Kaikaga viib kamberisse (Hiiumaa). — Kui lätsi naista võttamaie (Tarvastu). — Is olõ andijad (Hargla). — Ilma eide teademata (= teadmata). — Rehavarred vaidelevad.

Juhul aga, kui teises lahtises silbis on olnud algupärane diftong, on rahvalauludes sagedasti kadunud ainult järelkomponent, rahvakeeles on aga vahel kadunud juba kogu diftong, näit. rahvalaulus (rautaista >) raudasta, rahvuskeeles rauast; (kultainen >) kuldane > kuldne:

Sajaks raudasta raheta (Rakvere). — Kuldane Tähe kädeje.

Areng võis toimuda ka teisiti — ai > i:

Kuldine koja põranda (Kagu-Saaremaa). — Rahvas raudise südame (Muhu).

Algupärane i on säilinud vokaali ees paaris-kolmes sõnas (mõisia, vainiulla, mõrsijat):

Et on mõisia külassa (Jõhvi) (vrd. soome *moisio*).

Vorm esineb Kirde-Eesti, Lõuna-Eesti ja Pärnumaa lauludes.

Mõro võtku mõisijat (Vastseliina). — Mõlõmba' mõisiahe (Vilo).

Viru- ja Järvamaa lauluteisendeis esineb vorm vainiulta (vrd. soome *vainio* 'nurm'):

Vana linna vainiulta (Haljala). — Tuli meie vainiulle (Järva-Madise). — Leidis kana vainiulta.

Mujal on esindus veelgi vahelduavam:

Siis vii vaka vainuelle (Jüri). — Lendab meie vainijale (Äksi). — Minke vaha-vaanijale (Meeksi-Setu). — Mõrmar mõrsimed järele (Lüganuse). — Ao poja mõrsijat (Räpina).

Mõnikord esineb rahvalaulus vokaali kadu seal, kus see kirja-keeles on püsinud:

Ise mina istsin hiire selga. — Kulda käänsid adrakured.

Eesti keeles on sisekadu tekkinud 13.—16. sajandi vahemail, ühes murdes varem, teises hiljem, rahvalauludes on aga sisevokaal püsinud peagu tänapäevani, niivõrd kui regivärsiline rahvalaulgi.

II. Lõppkao puudumine

2. Üheks põhiliseks regivärsilise rahvalaulu keeliseks iseärasuseks on sõna lõppvokaali püsimine üle-eestiliselt nii ainsuse nimetava kui ka mitme teise käände lõpul.

Lõppkadu eesti keeles tekkis tingimusel, kui kahesilbiliste sõnade esimene silp oli pikk, teine lahtine. Lahtise silbi vokaal (sõna lõpul) on siis kadunud. Mitmesilbilistes sõnades on algupärase lahtise silbi lõppvokaal kadunud hoolimata sellest, kas esimene silp oli lühike või pikk. Rahvalauludes aga, kus see värsilistel põhjustel oli tarvilik, säilis vokaal kõigis asendeis. Lõppvokaali kao juhtumeid on märgitud juba 13. sajandist, millest peale dateeritakse ka selle nähtuse tekkimise algust. Rahvalauludes on aga see lõppvokaal üsna üldiselt veel püsinud, nii nimetavas, osatavas, seesütlevas, seestütlevas, alalütlevas, alaltütlevas ja saavas käändes. Kirde-Eesti murdealal mõningais kohtades ja murdekeeleski on lõppvokaali esinenud veel möödunud sajandi lõpul osatavas, seesütlevas, seestütlevas ja alalütlevas. See toetas vokaali püsimist ka rahvalaulukeeles.

3. N i m e t a v (nominatiiv):

Võtke nõmmest nõrka vitsa (= nõrk vits). — Hobu allakuu see ahju (= ahi). — Toomas tore, mees madala. — Sülda seitsegi sügava. — Tuli vasta tamme noori (Jõhvi).

Liitsõnas ka täiendsõna lõpul:

Käskujalga, kääna saani (= käskjalg). — Karjub teie-raudakambris (Saaremaa).

eda-adjektiivides δ -spirandi asemel esineb kirdemurdes j, lõuna-eestis v või h:

Öö tuleb pitkä pimejä (Haljala). — Kilterel kibeve surma (Helme). — Varra innõ valgõhõta (paljudes lauludes end. Võru- ja Setumaal stereotüüpilise värsina). Ka kontraheerumata vormina: Lepad sirge'ed sinavad, kased valge'ed kajavad.

4. Osastav (partitiiv):

Kudus kullast kindakesta (=kindakest). — Metsän mõnda murdijada (=murdijat). — Kolm oli kätte (=kätt) kätکیدessa (Vaivara). — Otsi Märdil orstikesta (Helme).

Pika pearõhulise silbi järel esineb **-da** (maada, teeda).

Kaheasilbilistes tüvedes on Ida-Eesti rahvalauludes (sporaadiliselt ka mujal) osastava lõpul **-da**, mis lõpuvokaali kadumisega on üldiselt ka murretest kadunud:

Tuba luudada küsikse /=luuda/. — Kesse liputab sabada /=saba/. — Tule ja tunne omada /=oma/. — Mul pole oma isada, / Mul pole oma emada. — Härge orjalta küsiksi, / Kas on pikkida pühida (Kirde-Eestis). — Tinasta tieradada (Hageri). — Siis akkas poegida jagama (Kuusalu). — Rattad sul joosid rahada (Saaremaa). — Sõsarel sada rahada (Setu). — Pilve pikkäda igäda (Karksi).

Partitiivi da-lõpu kadumisega kõnekeeles hakkas see ühtlasi kaduma aegamööda rahvalauludes, kusjuures värsiliselt puudulikuks jäävat silpi hakati asendama uue lõpuga või mingi ühesilbilise sõnaga:

Siis ta vihmala [vihmada asemel] vihistab, ... siis ta põuala põristab (Muhu).

Või:

Siis ta vihma ju yilistab, ... / siis ta põuda ju põristab (Muhu).

Muistne da-lõpuline osastav on esinenud veel hiljuti Alutaguse ja põhjapoolse Tartumaa kõnekeeles.

Lõppkao puudumine esineb ka mitmuse partitiivis:

Vihm teil viigu sõnumida (=sõnumeid). — Peale pilvist paelasida (=paelasid). — Kae meie vellesiida (=vellesid).

Vahel lisatakse -da mitmuse partitiivi i-mitmuslikule tüvele:

Meil pole sarvida piassa (Jõelähtme).

Ka oleviku partitsiibi partitiivis on -da püsinud:

Mere ääres kündeveda (Rapla). — Jõulu siia jõudeveda (Paistu).

Põhja-Eesti (kirdemurdes) esineb lõputa osastavat:

Etsis kandela ajaja [ta~a] (Haljala).

Selle vormi tähendusliku tuhmumise ja segimineku tõttu nominatiivi ja genitiiviga on ta tõenäoliselt asendatud ma-tegevusnimega, näit.:

Ei saand pillida **ajama** [= pillile ajaja?] (Lüganuse).

5. **Seesütleva** (inessiiv) lõpp on harilikult **-ssa**, mis esineb ka tegevusnimede (infinitiivide) vastavais vormides.

Käisin pulmassa mõnessa.

Lõuna-Eestis **-na** ~ **-ne**:

Meie kurdame kuruna (Karksi). — Tõine latern laudaneги (Karksi).

ma-tegevusnime seesütlev:

Kes on poissi saatemassa (= saatmas).

da-tegevusnime seesütlev:

Läksid mäele mängidessa (= mängides). — Rikas nutab sursessagi (= surseski).

6. **Seestütlev** (elatiiv):

Terasesta teibapaarid. — Salme hüüdis saanistagi. — Võta ni võtme vajasta (Helme).

ma-tegevusnime seestütlev:

Suure oole oidemesta (Helme).

7. **Alalütlev** (adessiiv):

Kuld oli katus koja pealla. — Talled tantsvad tallermaalla.

Vahel esineb alalütlev tähenduses „kellegi poolt”. Seejuures mõnikord võib **-lla** kõrval esineda ka **-le**:

Uuele o uisele aetu, / pale pappermardikilla (Tarvastu).

8. **Alaltütlev** (ablatiiv):

Härga orjalta küsiksi. — Tüdrukud küla kaevulta.

Kõrvuti võivad esineda arhailised ja uued vormid:

Vieretin vitsaleikajalta, / karjakaitsejalt kajasin (Kuusalu).

9. **Saav** (translatiiv):

Translatiivi lõppvokaaliks on **i**, **e** või **a**. (Vt. ka § 29.)

Kõige sagedamini esineb vorm **-ksi**:

Kihusaba kilteriksi. — Tegin tanu tahmaseksi. — Isa mind hüüdis hiljatseksi (Kuusalu). — Ärgem võtkem vihaksi. — Meresse mere kivikse.

Virumaa (vähemal määral mujalgi) rahvalauludes (peamiselt Haljala, Kadrina) esineb veel -ksa: isaksa, orjaksa, kalaksa, siideksa, sulaseksa. Vorm esineb ka Kreutzwaldi „Kalevipojas”.

a-list translatiivi peab prof. P. Ariste kõige vanemaks.

Teine maale kanguriksa (Haljala). — Sai siis kandle valmieksa (Haljala). — Kubjad adrakurgedeks, / aida-med tagaajajaksa (Haljala). — Sugu mind soovis sol-datiksa (Jõelähtme).

10. Lõppkao toimumise puhul asendatakse vahel värsis kadunud vokaal mingi ühesilbilise ase- või sidesõnaga:

Tuleb töölt ta tüdinud, / tuleb väljast ta väsinud (Märjamaa).

Ootaks:

Tuleb töölt tüdinud, / tuleb väljalta väsinud.

Samuti:

Pani aga sõle sõudema ja (ootaks: sõudemaie). — Soeb aga pead ja nilpab keelt ja, / vaatab meie peiu peale. — Tooge tänd välja tantsima ja, tantsima ja valtsima ja (Tõstamaa).

See nähtus esineb mitmes Lääne-Eesti kihelkonnas, mis osutab koguni selle nähtuse lokaalsusele.

III. Kontraktsiooni puudumine

11. Kontraktsiooniks nimetatakse kahe naabruses asetsevasse järgsilpi kuuluva vokaali (eri või sama vokaali) kokkutõmbumist üheks (lühikeseks) vokaaliks või diftongiks pärast klusiilide nõrkade vastete või h kadumist. Keele teataval arenemisastmel pole vahekonsonandi kao tõttu kõrvuti sattunud vokaalid veel moodustanud diftongi, vaid on püsinud eri silpi hääldatavate vokaalidena. Seda märgitakse rahvalaulukogudes sageli apostroofiga kadunud konsonandi kohal (kauni'ella, kinda'aida).¹⁹ Hilisdiftong täna-

¹⁹ Esmakordselt märgib hilisdiftongi eel- ja järelkomponendi lugemist eri silpi (vastavalt värsirütmile) G. H. Schüdlöffel möödunud sajandi esimesel poolel. See viitab asjaolule, et laulude üleskirjutaja on neid kuulnud meloodilises esituses, sest värsse dikteerides oleks vastavaid silpe hääldatud diftongiliselt. Üleskirjutamine on seega toimunud vähemalt laulmist *a r v e s t a d e s*. Märgimise tehnika on tal aga praegusest erinev, see toimub öieti kahel viisil — diakriitiliste märkidega silpi moodustavale vokaalile või sidekriipsuga silpi lõpetava ja uut silpi algava vokaali vahel:

Vahi uhke valjaäda.

Kisub keä kaelasida

Sitkeest' mina sötks'in sauel

Se-alt seitse pörsokesta.

(EKÜ 232 m⁴, nr-d 8^b, 9, 11, 35 < Jõelähtme.)

päeva keeles mitmuse osastavas on aga püsinud sel korral, kui mitmuse *i* on sattunud tüvekonsonandi kao tõttu tüvesse kuuluva vokaali kõrvale (laineid). Rahvalaulukeeles hääldatakse ka selline vokaalühend kahte silpi, mitte diftongiliselt (laine'ida, ratta'ida, teiba'ida). Muud mitmuse vormid rahvalaulukeeles ja üldse vane-mas keeles on tuletatud mitmuse omastavast (mitte nn. *i*-mitmuse tüvest), näit.:

Teomees tehtud teivastesta.

Kontraktsioon on eesti keeles juba ammune nähtus, aga rahvalaulukeeles on see jäänud toimumata.

Nii tuleb eesti keeles oletada järgmist muutust:

kündadessa > kända'essa > kändes.

Rahvalaulus esineb aga:

Küla alla kündadessa.

Näeme ka, et konsonant *h* on vahel analoogia teel endise kadunud klusiilainese asemele asunud (valgehetta).

Mõnes vormis leidub ka klusiili:

Lumivalgedad käiksed.

Või:

Pesi tema pea puhta'eksi, / vaalis laka valgedeksi (Muhu).

Siin on säilinud endiste eda-adjektiivide algupärased vormid klusiilainese püsimisega.

Konsonandi kao järel pole sageli vokaalid veel kokku tõmbunud (kontraheerunud), vaid esinevad eraldi, olles küll enamasti assimileerunud:

Tõmmake saapa'ad jalasta (Kolga-Jaani). — Puges kiige keske'elta (Jaani). — Kiisk on teinud kinda'aida. — Armud haua kalda'aje. — Alles kiigub kätki'issa (Kolga-Jaani). — Ounapuusta oige'esta, / sarapuusta sirge'esta (Haljala). — Mõnda nannu tulle'enna (Helme).

Esineb aga ka assimileerumata vokaale:

Sõgel lõõris lõuna'esse, / agu aiateiba'esse, / päe Pärnu lätte'esse (Helme). — Oma aga kuotud kinda'eista (Jaani, Põide).

Esineb juhtumeid, kus samas laulus sama vokaal on kord assimileerunud, teinekord on assimileerumata:

Tere so kinda'ad käesta, / tere kirjad kinda'esta (Saaremaa).

Võiks arvata, et kaasrõhulises silbis (kindaesta) pole assimilatsioon toimunud või toimub seal üldse aeglasemalt.

Seesugust esindust võib konstateerida mujaltki.

Tervel eesti keele alal esineb kolmanda silbi assimileerumata vokaale, mis esindavad üldiselt vanemaid vorme (louna'ella, valmi'eksi), need on: a'e, i'e. Esimesest on kõnekeeles arenenud -a, teisest -i:

Sai see Salmi valmi'eksi, / valmi'eksi, valge'eksi (Muhu). — Kolmas kiikus kätki'essä (Kuusalu). — Kuku kuuks taeva'esse (S.-Jaani). — Kasupõlvel kauri'ella (Põlva). — Seadige meil samba'eida (Vändra).

Rahvalauludes võib esineda ka kõnekeelest erinevat assimilat-siooni:

Tõise luigas taeve'esse (Paistu).

Teise ja kolmanda silbi vokaalide vahel esineb eriti Setumaal ja naabrusaladel h, mille lähtekonsonandiks oli z:

Sõsarani armõhõni (Treeski küla). — Sada hobõst saibahast (Vastseliina).

Harju- ja Virumaal, vahel mujalgi (Saaremaal), esineb h asemel j (ogajad = okkad) (Kuusalu).

Vandus mõttejad mõlemad (Vändra). — Ernejed vao vahele (Põide).

Mineviku umbisikulise tegumoe lõpul, kus samuti on toimunud kontraktsioon, on püsinud vokaal ka veel pärast vahekonsonandi kadumist. Seda nähtust esineb üsna laial alal:

Leem mul leede lükati'e (< lükatihen), / ualeem mul hukuti'e, / tanguleem mul tallati'e, / kulpi tuhka topiti'e, / ise peale pekseti'e, / sandikesta sapsiti'e (Vändra). — Peetrit toas söodeti'e. — Keik need neiud jagati'e (Muhu).

Klusiili algupärase nõrga vaste (δ) asemele on võinud Põhja-Eestis areneda j, nii on saadud eja ~ ejä (jāmejäd).

Lepad sirgejad sinavad, / kased valgejad valuvad (Tori). — Saare neidised salejad (Kuusalu).

j asemel esineb vahel ka v:

Lepa sirgeva süleje.

Kirde-Eestis ja Setumaal ning selle naabruses mõningais sõnades, mille esimene silp on ülipikk, on säilinud d:

Lumivalgedad käiksed (Vaivara). — Ruugedad hiuksed (Lüganuse).

Rahvalauludes esineb vorme, milles dentaalklusiili nõrga vaste asemel on d või t:

Kolm oli kätte kätkidessa (Vaivara).

Pea mussa muda sidessa (Kodavere).

Adjektiivides:

põlvekõrguvane — $\delta > v$:

Kauu ei mina kallivune, / lange ei minu laijevune
(Kuusalu).

Kirde-Eestis esineb peale konsonantainese kadumist vokaalide vahelt vokaalide mitte veel kokku tõmbunud olles järgmisi vorme:

Liiva selge'e siseje.

IV. Vokaalharmonia

12. Vokaalharmonia on vokaalide assimilatsioon, mille puhul järgsilpide vokaalid oma liigilt sõltuvad esimese silbi vokaalist. Kui esimese silbi vokaal on eesvokaal, siis tingib see ka järgsilpide eesvokaalsuse; esimese silbi tagavokaalsus tingib järgsilbi tagavokaalsuse.

Ütle: tütär tüö tegijä (Kolga-Jaani). — Alle-ep lehib seegi leppä (Paistu). — Voia kätte voidaleibä (Kuusalu). — Ikku täll süvvä, / ikku täll juvva (Põlva).

Osalist vokaalharmoniat (ä-harmonia) esineb oluliselt tartu ja mulgi murdes, samuti idapoolseis põhja-eesi murdeis, sporaadiliselt ka lääne pool.

Võru murdes, samuti selle rahvalauludes esineb ü-harmoniatki.

Miä olet tennü, naine nuori (Põlva). — Kodo kop-peli' nähüze (Põlva).

Varem on vokaalharmonia olnud üldine kogu eesti keele alale, kuid on hakanud juba enne 19. sajandit kaduma. Vokaalharmonia püsimumist rahvalauludes toetas murdeline taust.

Kaduva nähtusena esineb vokaalharmonia ebajärjekindlalt vahel ka samas sõnas — ühes silbis vokaalharmonia, teises mitte.

Mis seäl kodos tehtänessa (Kolga-Jaani).

Vokaalharmoniat tuleb pidada nii arhailiseks kui ka murdeliseks nähtuseks. Esineb varasemais kohanimedes, näit. Kiaeppae-kylae (= Käbikülä) (Liber Censu Daniae).

V. Häälikulisi iseärasusi sõnatüves

13. -ts- ja -ks- pro s esineb näit. sõnades: suurutse, vareksed, katuksed jt.:

Tapin ma vana varekse. — Jälgeväd jäneksekuerad (Kuusalu). — Kisu kiilud künnüksestä (Kuusalu). — Läbi leinatse südame (Ambla).

Kolmesilbilistes esma- ja teisevärteliste ne-sõnade genitiivis ja genitiivist moodustatud käändeis esineb järjekindlalt -tse. Lõuna-Eestis esineb peaaegu kõigist ne-sõnadest genitiivis -tse.

Künnemargatse kübärä, / saamargatse saduli. — Urmatsed udukäiksed (Kadrina). — Tahmatsed taguja lapsed. — Mereme'le pööratselle (Kadrina). — Küsisid külatsed naised (Kolga-Jaani).

Muidugi esineb selliseid vorme ka murretes. Üldiselt esineb **-kse** ainsuse omastavas ja ainsuse omastavast tuletatud käändeis.

Kauple kannuksed jalasta,

aga paralleelvärsis:

kauple kirjad kannustesta.

Aga vahel esineb järgmisi vorme:

Vedab vetta veikstel juva (Kodavere).

14. Konsonantühendeist **-bj-** on kirde-eesti ja setu lauludes ja setu-võru murdeski üksikuis sõnus saadud **-bi-**:

kubiad (Jõhvi); kubijakene (Lüganuse).

Koo on need kubiad kurjad. — Ega tennü kurja kubijale (Räpina). — Kurja kubija ihena (Helme).

b ~ v vaheldus Lääne-Eestis:

Kuu o kaksite kabala (Hanila). — Kuu oli kaksite kavala (Karuse).

15. Murretes esinev **tk**-ühend esineb ka rahvalauludes:

Aga laul on pitkaks läinud (Audru). — Läksin kodu itkedenna, / itkedenna, nuttadenna (Kodavere). — Tere, so pitka peeni särki (Saaremaa).

16. **h** sõna algul. Eesti keeles on **h** üldiselt sõna algult kadunud juba enne 16. sajandit, on säilinud ainult kagu murdes ja kitsalt kirde-eesti murdealal ning Pühalepas. Nii oleks õige kirjutada rahvaluuletekstides sõnad ainult nendelt murdealadelt **h-ga**, muidu aga ilma. Paljudel puhkudel ongi nii tehtud, s. t. kirjutatud sõnad foneetiliselt.

Tuodi sie aleda augi (Jõhvi). — Öösi oian isa oost (Audru).

Sageli on aga tehtud ortograafiareeglite kohaselt ja kirjutatud **h** sõna algul igale poole, kus see esineb kirjakeeles.

Haugutavad hallid kuued (Pilistvere). — Alendab haavik ilusa (Kolga-Jaani).

17. **h** sõna sees. Sõna sees on **h** vahel muutunud (võru-setu murdealal) **j**-ks:

Vaijehelta viinavaadi (Setu).

18. Järgsilbi o. Rahvalauludes esineb üsna üldiselt ka algupärasest järgsilbi o-d. Murretes oli järgsilbi o elav veel 19. sajandil, osalt on veel ka praegu, kuigi selle kadumine on käesoleval sajandil toimunud kiiresti. Rahvalauludest võib esitada järgmisi näiteid:

Vennäle sõjahobosta (Kolga-Jaani). — Kolmanda tie kure-marjost (Põlva). — Mõisavanem, vaimokene (Karksi). — Vasto tuli vaigoaiso (Karksi). — Olli iks ma ilo alostaja (Setu).

19. Ühes Saaremaa laulus esineb vaskesed (vaskised asemel):

Vaskesed väi väravad (Jaani).

Selles on vaskne eeskujul e viidud i asemele sõnatüvesse ja saadud vaskesed.

VI. Lühenemised

20. Vahel esineb rahvalauludes ka kiirkõne mõjul tekkinud sõnalühennemisi, mis pole õieti arhaistlik nähtus, aga esineb koos arhaismide ja murdelisustega:

Aidamed [= aidamehed] tagaajajaksa (Haljala). — Mina mees mereme poega, / kaunis mees kalamehe poega (Haljala). — Koduras [= kodurahvas] kosju tulõvat (Hargla).

Siin esinevad jälle kõrvu pikemad (normaalsed) ja lühemad (kokkutõmbunud) sõnavormid ühes ja samas paralleelsmirühmas.

Edasi esinevad veel paljud mitmesugused lühendid sõnast „mees”: sulasme, pereme, talume jt.

B. MORFOLOOGILISI ISEÄRASUSI

I. Käändsõnad

Käänete alal tuleb märkida järgmisi vananenud vorme keeles. Mõnikord on küll vananenud vormide kõrval tegemist vähe esinevate murdejoontega, mis omakorda on arhaismideks kujunemas.

21. Omastav (genitiiv) on ainsuses lõputa ja moodustab sõnatüve; nõnda ka rahvalauludes. Esineb siiski mõningaid prae-guses kõnekeeles kui ka murdeis puudevaid nähtusi, eriti mitmuse genitiivis.

Asesõna omastava vormi **selle** asemel tarvitatakse rahvalauludes tihti nominatiivi **see ~ se**:

Rihe pessä, **see** unede (Karksi). — Ot'sis **see** pesa aseta (Kuusalu).
Ette **se** ehhitud laua, / tahha **se** tahhutud seinä (Muhu).

Võiks oletada koguni haruldast genitiivi **n** püsi järgmises näites:

Anna kätte kehva kullad, / kätte vaesene hõbedad!
(Kadrina?)

Mitmuse tunnuse murdepärane arenemine on andnud mitmesuguseid genitiivi vorme (**-de** asemel **-je**: sõrmije — viru murdes).

Ühesilbilistest pikavokaalsetest sõnadest moodustatakse ka lühemaid, nn. e-mitmuse omastava vorme:

Ära nuta **muie** nähes (= muude). (Vt. e-mitmus p. 35).

Mitmuses esineb, vastupidi, ka pikemaid vorme lühikeste vormide kõrval:

Kirvevar**side** varalla (Lüganuse).

Viimases näites **-de** on liitunud i-mitmuse tüvele, nagu ka:

Teeme silda soie pääle, / madalide maie pääle (Kolga-Jaani).

22. O s a s t a v a s on **-da** säilinud: sõnuda, isada, sildada. (Vt. nr. 4.) Õieti esinevad siin kahekordse tunnusega partitiivid: isa|tä (soome) > isa|da (eesti); kana|tä > kana.²⁰

Osastavas käändes on **da**-lõpu kõrval vahel ka **-ja**, mis Kirde-Eestis (aga mujalgi) on küllalt produktiivne:

Ma söön putkeja pajusta [= putke(sid)]. — kaelasooni-
janj [= minu kaelasooni]. — Keskele kena nisuja
(Kuusalu). — Kas sa töid põllalt puneja? (Saaremaa).

Viimases näites on küll võimalik, et on tegemist ka puhta tüvega sõnast **punejas**.

da-partitiiviga vaheldub kohati ka **-je**:

Tee sa Riiani rügije. — Koldas kuivije kaluje (Karksi).
— Ette Riia ernetiida, / keset Riiga kesvijääni (Helme).

Asesõnad **minuda**, **sinuda** esinevad mõnikord ka lühemas vormis — **minu**, **sinu**; (vrd. soome *minua*, *sinua*, karjala *minut*, *sinut*):

Kuda ma **sinu** avitan (Kirde-Eesti).

²⁰ Vt. ka P. Ariste, Vadja keele grammatika (1948), lk. 25.

Partitiiv esineb vahel nominatiivi tähenduses (näit. linapäada):
Küssis mult vanna issada [= isa] (Saaremaa).

23. Sisseütleva (illatiiv) lõpp on **-sse** kõrval kas **-je** või **-ie** (**-je** rõhuta kahesilbilise tüve järel ja **-ie** (liitub kolmesilbilisele tüvele) kaasrõhulise silbi järel).

Hari kukkus tal meresse (Viljandi). — Kuldane tähe kädeje (lähtevorm: kädehen, h > j). — Andke mu oma kädeje (Kuusalu). — Kes toob muldaje õluta. — Läksin Saare ma paguje (Kuusalu). — Haudaje haneosada. — Lähäb teiseje taluje. — Lätsi õhtu ma kodoje (Karksi). — Tulli kui tuli tareje (Helme).

-je on liitunud vahel ka latiivsele vormile kodok > koju > koo:
Mind tuldi kooje kutsumaie (Kuusalu).

Kohati tuleb ette latiivi ja sisseütleva lõpu **-se** liitmist:

Tuli siis ükskord kojuse (Muhu, Jaani, Põide). — Kuld jääb kojuse pidada (Muhu).

Sisseütlev on vahel **-ssa**, s. o. inessiivi-kujuline: (arossa, nōm-messa, Viiburissa, laane'essa):

* Kolmanda tähes taevuessa, / Neljanda kuus taevuessa
[= taevasse] (H IV 5, 119) (Hanila).

Kõrvuti samas laulus võivad vahel esineda **-sse** ja **-ssa**:

Kui viitsid Virusse minna, / üle palgi Paide'essa (Jüri).

Sisseütleva vorm võib esineda mõnikord seesütleva funktsioonis:

Kani mul mängis männikusse [= männikussa] (Tori).

Põhja-Eestis esineb vahel kohati ka **-ja**:

Läksin lakkaja magama. — Minna agga sõitsin koddoja (Vändra).

Näiteid **-ie** lõpu kohta:

Pereje kolmandeie. — Vitsal viia voode'eie (Viru-Nigula). — Mehe noore voode'eie (Haljala). — Kargas Jürje kaarikuie (Rakvere). — Veere, vilu, varrukaie. — Kopsi minna kamberie (Hageri). — Mõõka puutus põlvideie.

Kahesilbilistele kolmandavärtelistele kontraheerumata tüvedele liitub samuti **-ie**: rikka'ie.

Ka määrsõnades (vahel kahekordne illat.: mahaje) **-je**:

Eemaleje heinamaale. — Soole sammalte segaje (Jaani).
— Koksas kolmandal mahaje (Jaani).

Algupärane **h** on säilinud Lõuna-Eesti murdeis (raamatuhe, lepikohe), samuti siis lauludes:

Laulemahe, laskemahe. — Kohe viiäs esäkene (Helme).
— Teie tule toomistuhe (Põlva).

Vahel esinevad kõrvu vormid **-je** ja **-sse**:

Anna mul käsi kädeje, / pista mul põial piusse (Vändra). — Läksin uksesta ubaje, / astsin aidast erne'esse (Pilistvere). — Igi pannakse padaje, / käte vaeva vuagenasse (Muhu).

Kahesilbilistele tüvedele liitub vahel ka **-ja** (tubaja, kodoja):

Tuoga mu oma tubaja (< tubahan).

-ie esineb veel **ma**-tegevusnime sisseütlevas:

Kui mina hakkam laulumai. — Läämi obest otsimaie (Karula). — Märt pand põlve piesimaie (Helme).

Esineb vahel ka kujul **-ia**:

Hakkasin hurta hüidamaia, / karjakoeri karjomaia (Häädemeeste).

Harglas esineb tähelepandav moodustus: **-ie** asemele on toodud murdeline illatiivi lõpp **-de**:

Kui lät süngü säademä(de), / linapad'ja pessemä.

Nagu mujalgi, esineb ka siin **ma**-tegevusnimi sageli üldse ilma arhailise sisseütleva lõputa.

Harglast on noteeritud **de**-illatiiv ka alaleütleva tähenduses:

Lindäs liina uulitsede. — Säält timä lindäs katussede.

On tähelepandav, et **ma**-tegevusnime sisseütleva lõpp **-ie** kipub kergemini ära jääma pikemais sõnades, kus juba ilma selletagi on värsimõõduks vajalikud neli silpi:

Pand partsi hällütema, / suvilinnu liigutama (Karula).

Murdeti (Lääne-Eesti saartel) on ka **-sse** > **-se**:

Tegi tule tuulikuse, / pärna mäele männikuse, / Tagavere tammikuse (Põide).

Enamasti esineb rõhutu silbi järel **-se**, rõhulise järel **-sse**:

Obu uppunud ojase, / päitsed pääva all'ikasse, / suit-sed sulase vedeje (Muhu).

Muhus esineb veel lühenenud tüvega vorme:

Lase mind korra koose minna.

Tugevaastmelise sisseütlevaga koos on mitmes sõnas säilinud käändelõpp **-je** (või **-ja**):

Hellad ühteje elama (Põhja-Eesti). — Ma panen lina rüppeje (Põltsamaa). — Läksin lakkaja magama (Põhja-Eesti).

Vahel on je-sisseütlev seesütleva funktsioonis:

Kui sina koduje [p. o. kodussa] kasvid (Saaremaa).

Lõuna-Eestis esineb ka **murdeline -de-sisseütlev**:

Tarõ(ma) tennü taivade (Hargla).

24. **Seesütlev** (inessiiv). Morfoloogilisi muutusi kohtame seesütlevas rikkalikult.

Inessiivivormide arengut võime kujutada järgmiselt.

Põhja-Eestis algne vorm sõnast ilmas oli **ilmasna**, mis arenes **n** assimilatsioonil järel **ilmassa**, pärast lõppkadu saadi **ilmas** (**ilmasna** > **ilmassa** > **ilmas**).

Lõuna-Eestis on areng käinud arvatavasti teisiti. Siin oli oletatavaks illatiivi vormiks **ilmahna**, lõppkao järel andis see vormi **ilmahn**, mis omakorda lühenes ja saadi **ilmah**. See esinemus on endisel Võru- ja Setumaal. Endisel Tartu- ja Lõuna-Viljandimaal kulges areng teisiti:

-hna > **-nna** > **-na** > **-ne** > **-n** (**ilmahna** >> **ilman**).

ilmahna > **ilmahn** → **ilman** (Lõuna-Eesti keskosa)
→ **ilmah** (Kagu-Eesti)

Põhja-Eestis: **ilmasna** > **ilmassa**.

Murdeti (Lääne-Eesti saartel) on lühenenud **ss** > **s**:

Vene kübar tal peasa, / vene saapad tal jalasa (Jaani, Põide). — Sõjamõõkade seasa (Saaremaa).

Kesk- ja Põhja-Eestist on märgitud inessiivi lõpuga **-sse** (illa-tiivi-kujuline):

Nõrgub nõrgasse viosse (Kolga-Jaani). — Üks siin ohhib oddradesse (Kadrina). — Poisid löid kurni kop-pelisse.

Kagu-Eestis esines seesütlevas **-hna** või **-h** (ka infinitiivides): **suuhna** (suus), **peohna** (peos), **ilmahna** (ilmas), **tullehna** (tulles):

Imä mull kuoli väikohna, / kandja katte kanaseh. — Imäl ol' rüpehn rükä põmahn (Lutsi).

Näeme siingi, et esimese näite teise värsi seesütleva lõpp on värsi lõpul lühenenud. Veel näiteid Põlvast:

Tuo iks istus ilo tareh, / laul tal rõõmu lavva takah, /
ilo täll iks üles tullehna, / ilo magama minnehnä, / ilo
pikeri peohna, / ilo kanni kangelahna.

Lutsi: Rannah(n) razu' kotti (~ko'eti); Nurme otsahn.

Selle nähtuse rudimente kuulukse vahel ka kõnekeeles: Tartohn [= Tartus].

Kõnekeeles (vahel rahvalauluski) esinevad ka lühikesed määrsonalised inessiivid **kohn** (kus) ja **tahn** (seal). Mõnikord lisatakse -hn- vahele švaa-vokaal ja saadakse: **kohon**, **tahan**.

Ida- ja Lõuna-Eesti kaaserõhulise silbi järel esineb -**na** (**kammerinna**), nõrgarõhulise silbi järel -**na**:

Sunni es sulaste näten, / pessa es pere seana, / pess
mud pimme kammerenna (Karksi). — Istume ilu tarena (Helme). — Mis eite koduna söötis [= kodus]. — Kui see kuu taeva'enna (Tarvastu). — Oma kiri kinnastenna (Kodavere).

Helme ja naaberkihelkonna lauludes a > e:

Valge om merene vattu (Halliste).

Samuti on lugu da-infinitiivi seesütlevaga:

Läksin kodu ikkedenna, / ikkedenna, nuttadenna (Palamuse). — Süles oli süüe'enna, kaalan karja saate'enna, / rüpin rügä' löigatenna, / puhun putru keete'enna (Tarvastu). — Pia sina piitsa pistisenna, / roosa rooviku vahele (Helme).

Seesütleva vorm võib esineda vahel sisseütleva funktsioonis:

Pange ratsud rakke'essa (Kose).

M ä ä r s õ n a d e s:

Siss mia maga teie manna (Paistu).

Arhailiste morfeemide tähenduse tuhmumist näitab küll üsna juhuslikuna esinev sisseütleva ja seesütleva kontamineerumine:

Sis om tuli jo tubajen [= tubaje + n].

25. Seesütlev (elatiiv) lõpeb tavaliselt vokaaliga, vahel esineb ka vokaali kadu. Kodavere murde lauludes esineb murdepärane st > ss:

Ma tegin heenussa [= heinusta] hobose (Torma).

Tähenduse poolest on seestütlev vahel alalütleva funktsioonis:

Mis one värvusta väsida, / munakuoresta kuluda (Kodavere).

Samuti võib esineda tegijat väljendav seestütlev (või see esineb konstruktsiooni asemel — omastav + poolt):

Kunni poisist puttumata [= poisi poolt] (Setu). — Juo tuli kiri keiserista (Kuusalu).

Võib märkida ka kindlasse eluperioodi kuulumist:

Võta sa naane näädsikust [näitsikute hulgast, neiupeelvest] (Setu).

26. Ekstsessiiv pole eesti rahvaluule keeles üldine. Nii geograafiliselt kui ka sõnavaraliselt esineb seda piiratult. Sagedasem on selle esinemine Põhja-Eesti murdealal sõnast kodu: kodunt(a):

Minnessa isa kodunta (Haljala). — Kui mina kodunt välja tullin (Hiiumaa).

Sama vorm on ka adverb tagant, mis esineb keeles üldiselt.

Ekstsessiivi esineb ka teistes läänemere keeltes (näit. vadjas — traktoristind — traktoristi kohalt).²¹

27. Alaleütlev (allatiiv) ei erine üldiselt oma vormi poolest kirjakeelest, ainult kaasrõhulise silbi järel esineb -lle (nagu kohati murdeiski):

Meheleni riide'eida. — Linnu oma liivakulle. — Küla tõuseb künniselle (Viljandi). — Vennad vasevaagijalle, / õed hõbeloodijalle (Haljala). — Nooremalle tütarille (Rapla).

Alaleütleva lõpul on tihti e asemel a, mistõttu läheb segi alalütlevaga: põrmandalla, tülila.

Esineb ka lõppvokaalita alaleütlevaid: isal'.

Ma läksin põllal' kündemaie (Mihkli).

Alaleütleva on rahvalaulukeeles tähenduslikke funktsioone, mida ei ole praeguses rahvakeeles:

Andke viina veeringile [= veeringite eest]. — Vili vihmale idaneb (Kose).

Siin on tegemist instrumentaalse alalütlevaga alaleütleva vormis.

²¹ Vt. P. Ariste, Vadja keele grammatika (1948), lk. 38.

Alaleütleväl on veel teine, praegu harva esinev tähendus: kellegi juurde minema:

Sõit, sõit sõtsele [= sõtse juurde]. — Tütärdel kävvä emäle, [= emä juures] / emäl kävvä tüterille [= tütarde juures] (Karksi).

Vahel tähendab see ka: millegi jaoks, mingi otstarbe täitjaks:

Kas om tukõv toorjale, / vai paras pangõlõ [= toobri, pange kandmiseks] (Hargla). — Tillu om tellile terane [= telgedel töötamiseks], / ullu okile usine [= vokil töötamiseks] (Helme).

Alaleütlevat esineb rahvalaulukeeles ka ma-tegevusnimest:

Tulli kuu kosjovalle, / ago viina andemalle (Põlva).

Vormi leidub end. Võrumaa lauludes.

Vahel kasutatakse Lõuna-Eesti lauludes alaleütlevat sisseütleva funktsioonis (nagu murdeiski):

Tütär tõisele talule [= teise talusse] (Paistu).

28. Alaleütlevas (adessiiv) esineb samuti kaasrõhulise silbi järel -lla:

Istub sääl muremäella. — Suure soo keske'ella.

Mõnikord võib esineda -lla ka rõhutu silbi järel:

Muud mehed käivad merella (Järva-Jaani).

Vahel esineb sõna lõpul -lle: otsadelle.

Käändel oli, nagu oli alaleütlevaigi, varem ka tähenduslikke lisafunktsioone, mis rahvuskeeles praegu puuduvad. Esineb näiteks instrumentaalses funktsioonis:

Neidu kullal [= kullaga] kaalutakse, / hõbedal [= hõdaga] lunastatakse (Pilistvere). — Võõras mind vitsal võõrutanud [= vitsaga]. — Osta võida veeringilla [= veeringite eest]. — Reet o rikas riide'ella [= riiete poolest]. — Ma viin pillil [= pilliga] su magama (Helme). — Piitsul viiasse magama, / kantsikulla kamberie (Viru-Nigula). — Pisarsilmilla pajatas [= viisiütleva tähenduses]. — Rapsi raudasormidella [= raudsete sõrmedega] (Haljala). — Siis ta vihmala vihistab, / siis ta põuala põristab (Muhu). — Näiu saiul saadanessa, / näiu viinul viidanessa (Puhja). — Kand-sin koju põllelagi (Suure-Jaani). — Ahju ette halval meel (kuidas? Suure-Jaani).

Adessiivi tarvitamine rahvalaulus komitatiivi funktsioonis on peaaegu üle-eestiline nähtus.

29. S a a v (translatiiv). Põhja-Eestis on saava käände lõpp -ks(i ~ a):

Ärgem pangem nüüd pahaksi (Jaani). — Tehkem uisku uiemaksi (Muhu). — Väljavahid väätideksa (Haljala). — Mis oli minul mureksa (Muhu). — Soeb mu selja siniseksa, / väsind liha veriseksa (Järvamaa).

Lääne- ja Lõuna-Eestis kse ~ ksi > sse:

Ema käsu käija'esse [=käijaks]. — Nadudele nähtavasse (Saaremaa). — Veli mu kutsus kuljusesse, / muu rahvas muna sorasse, / pere piima päälitsesse (Tartu). — Üks sai põllu kivisse, / teine taeva tähesse, / kolmas kuninga kukesse (Tõstamaa). — Laulas ma mere maasse (Helme). — Pikke penk läks poolesse (Varbola). — Pane ei paunakandejasse (Vändra).

Areng on läinud veel edasigi: -sse > s:

Ää tee põlle põrmutses, / tanututti tahmatses, / mütsilinti liivatses (Martna). — Ühe pani kuus kumama (Karuse ja Lihula). — Üte ülgejas meresse, / tõise lüigas taev'esse (Paistu).

Vahel ühes ja samas laulus esinevad kõrvu vormid -sse ja -ks(i):

Kas ma sünnin sigurisse, / või mina kolvan karjatsesse, / vana veiste vaatajaks, / lammaste tagaajajaks (Vigala).

Arvatavasti arhailise keeletraditsiooni ja murdevormide kontamineerumine on andnud translatiivi lõpu -ssi:

Mind on loodu kündijassi, / kündijassi, külvijassi, / härjaadra kandijassi, / musta mulla põõrijassi (Rõngu).

Ida-Eestis on ka murdes translatiivi lõpul -ks asemel -st:

Kes tahab orjasta ujuda, / sulasesta menna suuri (Haljala). — Siiski ei hüüeta hüvasta, / hüvä naise tüttarista (Lüganuse). — Tundidest on tuule armud (Viru-Jaagupi). — Siis laulan mere murusta, / mere kaldad kalusta, / merepõhja põllumuasta (Kodavere).

Ka Lutsis: Kazu lat's kar'usest. — Pikä vitsä pidäjästä.

Õigupoolest vorm **-sta** laulutekstides tuleb ette veel läänepoolsemailgi aladel kui murdeis:

Pesen puised puhta'asta, / luised lumevalge'esta (Kolga-Jaani).

Või veel: Ühe viskas kadakast mäele, / teise kivist põllu peale, / kolmanda tähes taevuessa, / neljanda kuus taevuessa, / viienda päeva paistemassa (Hanila).

d esindajana esineb tüves labiaalvokaali u järel Ida- ja Lõuna-Eestis v:

Sai ma muile saanuvesse [= saanuks] (Helme).

Areng on toimunud siin järgmiselt: **sānuðeksa** >> **sānuesse** > **sānuvesse** > [saanusse]. Seega on **v** sõna sekundaarne, tingitud labiaalvokaali u naabrusest.

Kohati esinebki d püsi:

Saan ma sulle saanudessa, / jälle sulle jäänudessa (Kolga-Jaani).

30. **R a j a v** (terminatiiv) on rahvalauludeski üldiselt sama-sugune kui kirja- ja kõnekeeles. Tavaline lõpp on **-ni** (~ **-nni** Lõuna-Eestis):

Meie põllud mereni pikad (Ambla). — Mie' rahvas rannani (Põlva). — Neio vanne valge'enni (Põlva).

Lääne- ja Lõuna-Eestis esineb vahel **-ne**:

Täüs olem suine, täüs olem päine (Karksi).

Rajav on vahel lühenenud (võib-olla on tegemist sisseütlevaga):

Tuba oli põlvi põhku täis, / sääreluini sasi täis (Viljandimaa).

31. **K a a s a ü t l e v a s** (komitatiiv) esineb praeguse lõpu **-ga** asemel omastav+kaasa. Kaasaütlev kääne on tekkinud alles võrdlemisi hilja. Põhja-Eesti rahvalauludes esineb piiratud (viies-kuues laulutüübis) ulatuses veel vanemat olukorda:

Ilu tõin enese kaasa, / nalja noore neiu kaasa (= enese-ga, neiu-ga). — Öhtu tuleb õnne kaasa, / videvikku velle kaasa (Vändra). — Ma lään metsä mieste kaasa, / puid vedämä poiste kaasa (Kuusalu).

Samuti õige piiratud ulatuses (kirde murdes) esineb soome komitatiiv (**-ne-**):

Üks oli kuu sulasenessa, / tõine päivä poiginessa (Kuusalu). — Üks oli päivä poiginesa, / tõine kuu sulasinesa (Kuusalu).

32. **Ilma ütle v** (abessiiv) ei erine oluliselt praegusest kõne-keelest, ainult paljudel juhtudel adjektiivatribuut ühildatakse oma peasõnaga:

Lahe laiata rahata (Põltsamaa). — Ilma noorita mehita.

33. **Viisi ütle vat** (instruktiivi) esineb rahvalauludes võrdlemisi laialdaselt:

Lätsi sis jalu mineme. — Lähme rinna Riia poole (Viljandi). — Tukuksin **tulitse silmi**, / magaksin **mesitse meele** (Harju-Jaani). — Saksad **servi** seisemaie.

Ainsuse instruktiiviks tuleb oletatavasti pidada järgmist näidet Helmest:

Suure oole oidemesta [= suure hoolega hoidmise eest], / **kale oole** kaitsemesta.

34. **Deminutiiv**. Peale käänete esineb rahvalauludes vorme, mis annavad sõnale hellitava, meelitava tähenduse:

Mära toob mulle täkutvarsa (Torma).

Deminutiiv on olnud produktiivne veel 18. sajandil, nagu selgub Vestringi sõnaraamatu käsikirjast.

Vormiliselt on siin tegemist arhailise deminutiivvormiga **täku**ti (**täkkuiti**) — 'täkukene'. Seda vormi esineb ka veel muudes sõnades mõningais murrakuis (neitsit, kätkit, õlut — neitsikene, kätikene, õllekene):

Õlut teeb minule sooja (Põhja-Eesti).

Sagedane on rahvalauludes kahekordne deminutiiv (deminutiivsufiks **u** < oi + **kene**):

Pitke-putked põrsukesed (Keila). — Kiltri kirju koerukene (Kuusalu). — Õde või madalukene (Saaremaa).

Vist on deminutiiv ka

Pruudi vend punasikene.

$e > i$ on tingitud eeskujudest neis sõnades, kus **i** on ootuspärane. Seega on neis sõnades kahekordne deminutiiv: **-i-** ja **-kene**.

Deminutiiv on ka Lõuna-Viljandimaal sagedasti esinev **kanane** (ne-deminutiiv). Juhuslikumalt näib seda esinevat mujalgi:

Koera reiel kui **kanane** (Kose). — Naerab neidune külasse (Virumaa).

35. **Mitmus**.

Mitmuse märkimisel esineb mitmesuguseid eri jooni, nii murdelisi kui arhailisi.

Nii puudub Lõuna-Eesti murdealal nimetavas käändes mitmuse tunnus **-d**, mis puudub ka Lõuna-Eesti rahvalauludes:

Nõnda lauli meie **velle** [= velled]. — Joba sis lauli looja **kuke** [= kuked]. — Ai **kana'** kanepist (Lutsi).

Lõuna-Eestis esineb mitmuse tunnuse **-d** asendamist mitmuse tunnusega **-de**, **-se**, samuti figureerib **ne-sõnade** analoogial mitmuse nimetavas (vaene, ains. omast. vaese, mitm. nimet. **vaese**):

Kateksi emä kanase [= kanad]. — Kaaguti mere kanade [= kanad] (Paistu).

Vrd. ka deminutiiv kanane (= kanakene).

Samuti tuntakse seda Helmes, Tarvastus, Hallistes jm.

Selline tunnus on toodud neisse sõnatüüpidesse, kus ainsuse nimetav, omastav ja mitmuse nimetav langevad kokku (vana, pere jt.).

Sõnatüübis **pime** on Põhja- ja Keskk-Eesti rahvalauludes mitmuse nimetavas **pimed**, **heled** jt. (**pimedad**, **heledad** kõrval).

i - mitmust esineb kõigil murdealadel palju laialdasemalt kui kirjakeeles:

Valla vanu naisi [= naiste] läbi (Hargla). — Mindä piitsul pekseti (Viljandi). — Eit läks itkedes vesile. — Ilma noorita mehita (Äksi). — Oleks sie mure muie tiedä (Kuusalu). — Hobu jäi ohjust võttamata (Jämaja).

e - mitmust leiame peagu üle-eestiliselt näit. järgmistes värssides:

Vii naine puie vilule (Põhja-Eesti). — Sõlerinde sõimupaika (Haljala). — Siegi puiesta [seestütlev] punutud (Jõhvi). — Teeme silda soie pääle, / madaleide maie pääle (Karksi). — Õbe jäänu jälge pääle (Tarvastu).

Võib esineda ka kahekordset mitmuse tunnust:

Puna põllepaeludesta (Karuse). — Ei ta hirnu heinuisida / ega karju kaerusida (Vagala). — Karjub kangid valjuuida.

36. Possessiivsufiks. Nimisõna lõpul on omanikku tähistav liide, nn. possessiivsufiks, algselt igas pöördes oma sufiks. Praegu leidub possessiivsufikseid peamiselt Põhja-Eesti rahvalaulutekstides, mõnel määral esineb seda siiski ka Lõuna-Eesti lauludes.

Rahvalauludes kohtame järgmisi possessiivsufikseid:

1. **-ni, -nni** — võib esineda ainsuse kõigi kolme isiku tähenduses, ka mitmuse 1. isiku tähenduses.
2. **-na, -nna** — võib esineda kõigi kolme isiku tähenduses (aidastana, märsissanna).
3. **-ne, -nne** — esimese, teise ja kolmanda isiku tähenduses.
4. **-si** — ainsuse esimese, teise ja kolmanda isiku tähenduses (tullessasi).
5. **-sa ~ -sä** — kolmanda isiku tähenduses (karjadasa, rinnulesä).

Ena armas haudujani (= minu hauduja). — Oh minu juusta kullastani (= minu kullast juust). — Meheleni riide'eida (= minu mehele). — Mina lähä tähelani (Kanepi). — Omani hani sulista (Lüganuse). — Ena polgis polvestani (= oma põlvelt) (Vaivara). — Tere teelta tullessani (Saaremaa). — Kamalan tuo kaarujani (Helme). — Tere teelta tullessasi. — Ise ütleb lapsilasi (Lüganuse). — Sie vihagu viljadasa (= oma vilja) / kahetsegu karjadasa (= oma karja). — Aset poigi auduksesa (= oma haududa) (Kuusalu). — Jäine piird oli põlvillana (= oma põvil). — Eite hüüdis nurgastana (= oma nurgast). — Odrakook on kotissana, / kaeramämm on märsissana (Haljala). — Näio iks lausi meelestäne (= oma meelest) (Setu).

Possessiivsufiks **-sa** on arenenud pikemast vormist **-nsa**:

Tõi tämä tusad tullessasa [**<** tullessansa], ääd ristid rinnulesä (või rinnulasa) [**<** rinnullansa], / puremised puusilasa [**<** puusillansa], valud suured vatsalasa [**<** vatsallansa]. — Tere teelda tuldudasa (= tuldud olles), / arulda aetudasa (= aetud olles). — Härja sõin mina söödudäsä (= söödud olles). — Ole terve tehtudasa, / vaene vaeva nähtudasa, / kena vöö kootutasa (Haljala).

Alaltütlev kääne koos possessiivsufiksiga tähendab ka millegi poolest: **kasvuldasa** **<** kasvultansa (= oma kasvu poolest), **keelel-dasa** (= oma keele poolest).

Possessiivsufiks on hiljem arvatavasti asendunud liitega **-gi**: tullessagi, sängissagi.

Nagu muid arhailisi vorme võib ka possessiivsufiksit esineda ebajärjekindlalt koguni ühel ja samal laulikul, koguni ühes ja samas laulus:

Salme hüüdis aidastana, / kõneles kivikojasta (Virumaa).

37. Võrdlemine (komparatsioon). Komparatiivi (omadusõna keskvärde) lõpp esineb **-mbi** kujul:

Kirev**mbi** kui see rähna. — Meelus**mbi** metsalindu.

Lõuna-Eesti komparatiivis lõpp on **-mp** või **-p**:

Kumba poole puht**empe** (= puhtamad).

Vahel esineb **-mba**: raipe**emba**, haige**emba**.

38. **tu-karitiivi** esinemispiirkond on avaram kui rahvuskeeles:

Nõndap istub see **isatu** (= ilma isata). — Suka tal **kirjetu** jalanna (= kirjadeta). — Sis jäi **helmitu** elämä (= helmedeta).

Millal ehib see **isati**, / millal ehib see **emati** (Muhu).

Esineb ka **tu-karitiivi** endist tüve **-ma**:

Siis on vaesed vaarumassa, / ematumad heljumassa.

II. Tegusõna

39. Tegeviku kindla kõneviisi oleviku esimese pöörde lõpp on **-n**; lõuna-estis murdes (kohati veidi laiemaltki) on see kadunud. Samuti mineviku ja muis 1. isiku vormides: **tule** = tulen, **tulli**, **lätsi** = tulin, läksin. Nii ka rahvalauludes.

Käed ma **raiu** randmest maha, / enne kui **müi** isa oost (Audru). Siis **tahun** süüa, siis **tahun** juua, / siis **tahun** (soome — tahtoin) uhkesti elädä (Kuusalu).

Oleviku eitav:

Ei **tahu** süüa, / ei **tahu** juua! (Kuusalu).

40. **kse-olevik** esineb laialdasemalt kui kirjakeeles, kus lubatakse ainult kolmest sõnast **kse**-lise kindla kõneviisi oleviku 3. pöörde kasutamist (kuulukse, näikse, tunnukse). **ks-ühend** esineb aga ainult põhja-estis murdealal, lõuna-estis murdealal on **ks > ss**, samuti võib esineda assimilatsiooni ka Põhja-Eestis.

Intransitiivsete tegusõnade olevikus esineb **-u- ~ -ü-**: **kuulukse** (= on kuulda), **näikse**, **nähikse** (< nähükse). Lõuna-Eestis on **ks > s**, nõnda: **näis** (näikse), **kuulus** (kuulukse), **juhus**, **johus** (juhtukse).

Lõuna-Eestis esineb oleviku 3. pööre näit.: **saas** = saab; **saa** = saab

Kui kana **munekse** (= muneb). — Kuhu see mees lähekse (= läheb). — Luogelekse, lendelekse (= lookleb, lendleb) (Haljala). — Kelle see oma olekse (= on). — Tunnukse poega isata (= tundub, on tunda). — Tuba luudada küsikse (end. Virumaa).

Vahel ka **-ksi**: istuksi.

Kui poissi ära sureksi. — Ühe kerra uppuksi uduje, /
teine kerd sattuksi saduje (Kuusalu). — Härga orjalta
küisiksi, / luusarve luba paluksi (Ida-Virumaa). —
Tütar vastu kosteleksi (Saaremaa).

Vahel on **ks** assimileerunud, andnud **ss**:

Sie minu oma õlesse (Jõhvi). — Kuri kuulusse tulevad
(Äksi).

Lõuna-Eestis **-ksi** >> **-ssi, -sse, -ssa, -si, -se**:

Mis mul vastu või tulessi (Tarvastu). — Mis mul
süvva antanessi (Paistu). — Mis säält kõrgelta näusse
(Karksi). — Kus see kuri minesse (Karksi). — Kes
säält kuusen kukkunessa (Rõuge). — Kiä kirstule
minesi? / Näio kirstule minesi (Põlva). — Kelles ni
kodo nähüse (Põlva).

41. Oleviku mitmuse tunnus **d** Lõuna-Eestis puudub samuti:
Nõnda laulva meie velle (= laulavad).

Oleviku mitmuse 3. pööre on kohati tugevas astmes: **tegevad, tahtvad**. Lääne-Eestis teise silbi vokaali väljalangemisega: **istvad, astvad** jne.

42. Minevik.

Üldiselt esineb **i**-minevikku koos isikutunnusega, kohati aga ilma:
Ise ma istsin hiire selga. — Mustad muisudin murule,
/ kirjud kieridin kesale (Kuusalu). — Eite kasvatis
minuda (Kuusalu).

1. isik: Mina aga mõistsi, kohe kostsi (Audru). — Kohe saisti
[= seisatasin], saina likõ (Hargla). — Säält ma murri
mustikõid (Hargla). — Mina tapi naize noore (Põlva).
2. isik: Mis sa minnu maha jäti, / ilma süidä ära põli (Hargla).
3. isik: Läksi [= läks] karja saatemaie. — Üle lendsi linnu-
kene (Jõhvi). — Kuus ta korra koputas (Muhu). —
Paju puhhi [= puhusid] pazunid (Lutsi).

Nii näeme, et esineb üsna laialdaselt tendentsi isikutunnuste
kadumiseks. Samasugune lugu on ka mitmuse tunnusega, mis eriti
Lõuna-Eestis kipub kaduma: tulliva = tulid; haari = haarasid:

Nõnda lauli [= laulsid] meie velle.

Mineviku tunnus on üldiselt **i**. See mineviku tunnus on võinud
Ida- ja Lõuna-Eestis mõningail juhtudel kaduda ja säilida palata-
lisatsioonis: **lät's, ol'l, las'k, kõn'ned** = kõndisid:

Veli **võt'** vihase naese (Kodavere). — Maha **jät't** ta
marja suuru (Tarvastu). — **Las'k** ta lapiti õlale... —

Õegas' ta ärä üte kõrra... — **Utel'**, maga, naine noori (Tarvastu). — Veli **tek'k** lina liiva pääle (Hargla). — Kah' **tul'** kahitsen perän (Lutsi).

Mineviku tunnus võib ka muutuda e-ks (e-minevik): **löuse** = leidis.

Sääl ma (ks) **seie** sitikaid (Hargla). — Vikat katski leie (Hargla). — Veie meie ville neiu (Sangaste). — Kut'se minu ämmäke (Lutsi).

Samuti võib hoopis kaduda: **viperdu** = viperdus.

Lõuna-Eesti murdeis hakkavad isikutunnused juba kaduma, kõigepealt ühtlustuma ainsuse 1. ja 3. isiku vormid (jäie), sellele lisanduvad hiljem ka mitmuse vormid. Ainsus või mitmus selgub kontekstist:

Mis tie' iket [= sina, teie], ehtekeze' (Põlva).

43. Sagedaseks nähtuseks eesti rahvalauludes on i-minevik:

Orud künnin, odrad kasvid. — Vikad niidi, mees vilisti, / riha riisi, naine naari. — Kõrbi tagant kosteli (Paistu). — (Vt. ka frekventatiiv, nr. 56).

Vahel esineb kõrvuti kahekordne mineviku tunnus (palatalisatsioon + si):

Võt's kudad kinde'eida.

Rahvalauludes esinevad mitmel puhul ühel ja samal laulikul või koguni ühes ja samas laulus kõrvuti pikemad ja lühemad vormid, olenevalt värsirütmis nõudeist:

Kus oli vetta, seal virutin, / kus oli loiku, loputasin.

44. Umbisikuline tegumood.

Minevik.

Nii Lõuna-Eestis kui ka Virumaal:

Tondil õigust annetiie, / teomie'el vitsu pakutiie.

Umbisikulise tegumoe tunnuse arenemine on toimunud järgmiselt: -tizen > -tihen > -tiie > -tie > -ti (näit.: tultizen > tultihen > tultie ~ tultije).

Mulle halgu annetiie, / luogapuida luobitiie, / kirvevarta kingitiie, / südämikku süstetiie (Kuusalu). — Kui meil tõlda tõrvatie, / rasvaratast raisatie (Haljala). — Külla minust küsitiie, / palju minust pakutiie (Kodavere). — Taga laanes raiutiie (Vigala).

Lõuna-Eesti mineviku vorm **-ihen** on andnud **-ihe** või **i'e ~ i'a**:

Regi kivi kinnätühe (Vastseliina). — Neljäs iks ohjo hoiteli'e (Põlva). — Kes säält kotost kulleli'e (Sangaste). — Peeter vastu vaideli'a, / Paavel vastu palleli'a (Karksi).

Selles vormis on i mineviku tunnus.

Murretes see vorm ei ole tuntud, esineb ainult rahvalaulukeeles peagu üle-eestiliselt.

45. Oleviku umbisikuline tegumood.

Olevikus langevad need vormid vahel ühte isikulise tegumoe infinitiivi vormidega. Seda nähtust esineb Põhja-Eesti idaosa murdealadel.

Kus teda ilulla **juua** [= juuakse], / **tuua** rõemulla tubaje, / **panna** laulul laua peale. — Siis sind **hüüeta** hüvaksi. — Kui orja ära surekse, / kuhu ta maha **maeta** (Haljala). — Käetäisi käänatakse, veikeste veri **valata** [= valatakse] (Haljala). — Siis sind **hüüta** ellikusta (Viru-Jaagupi). — Vitsal **viia** voode'eie (Viru-Nigula).

Ka Knüpper seletab: süa = süakse (Beitr. XVIII).

Värsivormilistel põhjustel võib esineda kõrvuti pikemaid ja lühemaid vorme:

Piitsul **viiasse** magama, / kantsikulla kamberie, / vitsal **viia** voode'eie (Viru-Nigula).

Lõuna-Eestis on umbisikulise tegumoe vormide lõpud lühemad: **viiäs** = viiakse; **tuvvas** = tuuakse; **kutsutas** = kutsutakse; **utetes** e. **utetase** = uhutakse; **aetes** e. **aetasse** = aetakse.

Lõuna-Eesti umbisikulise tegumoe vorme vahel ka pööratakse ja need saavad isikute lõpud: **hukatat** = sind hukatakse.

46. K ä s k i v k ö n e v i i s .

Mitmuse 1. isiku pikem lõpp **-me**:

Leikageme, hõigakeme, / tõmmake, õed, tõeste.

Kirde- ja Lääne-Eestis, aga kohati mujalgi, on 2. isiku lõpp **-ka** ja **-ga**.

Olga terve, memmekene (Kolga-Jaani).

Käskiva kõneviisi eitava 2. pööre on Lõuna-Eestis **k-lõpuline**:

Ära sa minnäk Riia tee.

47. T i n g i v k ö n e v i i s .

Põhja-Eestis ei erine see kirjakeelsest tingivast kõneviisist:

Küll mina teaksin, mis mina teeksin.

Lõuna-Eestis on **ks** asemel **s**: jääs = jääks.

48. **Potentsiaal** (oletatavat, kaheldavat väljendav kõneviis). Praeguses kirjakeeles potentsiaali enam ei esine, küll aga kohati murdeis.

Kuoje mind uodetanne [= vist oodatakse], / majasse mind mainitanne, / verävällä vaadetanne (= vist vaadatakse) (Kuusalu). — Toob kalu vai ei toone (Eesti rahvalaulud I 24). — Süda teaneb [= oletatavasti teab] süüda palju. — Kesse meist magada tahaneb [= vist tahab]? (Virumaa, Kuusalu). — Küll ma teanen, mis sa nutad (Viru-Jaagupi). — Ei mina päiväle menne... Küll mina tähele menne (Kuusalu).

ne-potentsiaali vormis esineb vahel assimilatsiooni In = ll:

Kas sie õlleb [= õlneb] pulma juotu (Paistu). — Sie olleb (~ õlleb) obissa olnud (Haljala). — Parrekene paugatelle (Lüganuse).

b on jäetud kohati (Lüganuse, Viru-Nigula jm.) potentsiaali kolmanda pöörde lõpul ära (paugatelle).

Hornungi grammatikas (1693) on antud ne-potentsiaali pööramine (olness, olne jne.), mis näitab, et potentsiaali tarvitamine oli 17. sajandi kõnekeeles veel olemas.

Sagedasti esineb potentsiaal koos **kse**-olevikuga:

Näginekse, kuulunekse (= vist näib, vist kuulub). — Kus see kurn siis kukkuneksi (Jaani, Põide).

Potentsiaali umbisikulise tegumoe vormistik on kirju seoses oleviku tunnuse varieerumisega. Võtkem mõned näited:

Mis sealt kases tehtanekse (Kadrina). — Kuda orjaks oldanekse, / käskujalaks käidanekse (Haljala). — Sinu siita leitaneksi [= vist leitakse]. — Mis seal sõas tehtaneksi (Jaani, Põide).

Oleviku tunnuse **kse** kõrval leidub Virumaal **-si** või **-sse**.

Mida merest toodanesi. — Mida neista tehtanesi (Lüganuse). — Kuda orjan oldanesse, / käskujalan käidanesse (Lüganuse).

Lõuna-Eestis ks > ss:

Mis sääl teol tettänesse [tehtanekse], / aiateivast antanesse (Paistu). — Emä auda lastanessä, / armu alla karganessä (Tarvastu).

-ksa:

Mis sest kassist tehtaneksa? (Jaani, Põide).

-neie:

Kuda orjast oldaneie, / käskujalast käidaneie, peremees pelataneie. — Kuhu siis kiike viedäneie (Haljala).

Vormilist analüüsi tehes näeme, et **-da-**, **-ta-** on umbisikulise tegumoe tunnused (nagu näit. sõnades **oldama**, **võetama**), **-ne-** aga potentsiaali tunnus. **-kse**, **-ksi**, **-ksa** või selle assimilatsioon **-sse**, **-ie** on oleviku tunnus.

Ka soome rahvalauludes esineb sama vorm: **oltanehe**, **käytänehe** või **oltanehen**, **käytänehen**, soome kirjakeeles vastavalt **oltaneen**, **käytäneen**.

Mitä tuohon **tuotanehen**. — Ja kuta **kutsuttanehen**.
(Lönnrot, Suomen kansan muinaisia loitsurunoja.
H-ki 1880, nr. 91-a)

Vanema (vormi **-he(n)**) (nagu soome rahvalauludes) asemel esineb Virumaa rahvalauludes **-ie** või **-je**, Võrumaa rahvalauludes aga **-he**.

Vadjalastel on seesama vorm vastavalt **joo-ta-ne-s**, kusjuures s on oleviku tunnus, vrd. soome **juotanehe(n)**.

Nii on käinud areng **he** > **-ie**, > **-je**: (**kannetahen** > **kannetahe** > **kannetaie**).

Kaerad ette **kannetie** (Virumaa).

Soome keeles on käinud areng järgmiselt: **kannetahen** > **kannetahan** > **kannetaan**.

49. Eituse väljendamisi saadakse mitmesuguste eitavate partiklite abil (ep, ei jt.), sageli liidetud eitussilbi kujul sõna külge:

Ei mina kuule'p lähe... — **Ma'p** taha süüa, **ma'p** taha juua (Muhu). — **Ma'p** anna hobusel juua (= ma ep). — **Miks ep** norkus noored mehed. — **Juvva-i** kutsu kurgukene (juvva ei). — **Luetaja-i** laua eessa (Haljala).

Lühenenud ep ~ b on liitunud vahel eelneva sõna külge:

Egab vaeva perevanamid (Saaremaa).

Oma põhisõna järel asetsev eitussõna on liitunud vahel sõna külge, assimileerudes vastava sõna viimase vokaaliga, nagu ilmneb Põlva lauludest „Vanas kandles”:

Jõvva-a [= jõvva ei] sõkku sõa leibä, / **jõvva-a** kasta vainu kakku, / **jõvva-a** kanda karbatsit, / **jõvva-a** pühkü püsikest, **jõvva-a** mõõta mõõgaga.

Või „Setukeste lauludes”:

Sõnno läbi **sõimata-ai'**, / laulu läbi **laideta-ai'**. — **Mingui'** luuda loodzikil.

On säilinud jälgi eitussõna pööramise kohta:

En tuld söömata kodunta (Viru-Nigula). — Mis sa laulad, kui **et** [= sina ei] mõista (Kodavere). — **Evad** tule mulle neiid (vrd. soome eivät = nemad ei). — **En** lää.

Pöörd sõna käändelised muuted

50. **nud-kesksõna** on kohati lühenenud:

Ei tema **armastan** sinipõesast (Tõstamaa).

Mõnikord on vahelt vokaal kadunud: teind; viitsnud.

nud-kesksõna täiendina võib ühilduda oma peasõnaga käändes:

Kulunulla kopikalla (Järvamaa).

51. **nud-kesksõna** saavkääne:

Sai ma muile saanu(v)esse (= saanuks). — Ütel mo pallo söönuvesse. — Sain mina sinna saanudeksi, / sinna tupp tulnudeksi (Äksi).

52. **da-tegevusnime** saav (koos possessiivsufiksiga):

Ei saaks neidu nähjaksesa (= tema näha), / neiu nime teadaksesa; nähjaksena = minu näha (Kuusalu, Simi-titsa).

da-tegevusnime vormi lühenemine:

Võts ta **kudad** kinde'eida.

Rahvalauludes tuleb ette ka da-tegevusnime instruktiivi:

Mina jõusi **jõude kasva**, / ema jõusi **jõude koolda** (Viljandi). Kõisis multa **suisa suuda**, / **suisa suuda**, kiuste (~kiusta) **kätta** (Virumaal). (Vrd. soome **jou den**.)

Selle keelendi geograafiline ulatus on veel ebaselge, seni on seda noteeritud sporaadiliselt Kesk-Eestist.

53. **ma-tegevusnimi** (vt. sisseütlev, seesütlev).

ma-tegevusnime seestütlev (laulemast) tähendab mõnikord ka „millegi eest“, näit. järgmises laulukatkes:

Anna mul lammas **laulemasta**, / koheinas **kostemasta**,
/ kits mul keele **peksemasta**, / hobu mul huule **ohtemasta** (Tori).

54. **tud-kesksõna** atribuudina sageli **käänataks**:

Lülütuida pähkelida.

55. **Debitiiv** — kohustav kõneviis (esineb praegu veel ka soome ja liivi keeles):

Nüüd **on** loo **lõppemine** (=lugu peab lõppema), / sõnajärje **jättemine** (Virumaa). — Nüüdu laulu **lõppemine**, / sõnajärje **jättamine** (Tarvastu). — Huint on püssil **püüdemine**, / jänes noolel **noppimine**, / kala võrgul **võttemine** (Vastseliina. Mühenthal 1858; Mühenthal Vastseliina päritolu on aga kahtlane). — Se **on** kulla **osteminne**, / obbeda **lunnastaminne**.

Eitav:

Neid **pole** püssil **püüdemine**, /**ei ole** võrgul **võttemine** (Tartu, 1888). — See **pole** püssi **püüdeminne**, / **ei** tinna nole **noppiminne** (Tartumaa?). — Ma **pole** tõel **tõmbamine** / ega **pole** vihal **vinnamine**. / Õlle tõrs **o** **tõmbamine**, / viinavaat **o** **vinnamine** (Põide). — **Ei** olle noa **nolliminne**, / **ei** olle kirve **raiuminne**, / **ei** tulle põlletaminne. — Se **ep** olle noa **noliminne**, / **egga** vesto vestaminne, / **egga** tapperi tassutaminne, / **egga** kirve **raiuminne**, / **ei** tulle **põlletaminne** (Kadrina). — Kui on santi, kus võib saada? / Ega **pole** põlluks **põlgamine**, / maaks või maha **jättamine**, / härjaks ära **andmine**, / lambatalleks **tappemine**, / hobusevarsaks **vahetamine**, / sea-või-põrsaks **põlgamine** (Martna). — **Ei** ole püssil **püüdemene**, / **ei** ole võrgul **võttemene**, / **ei** ole noodal **noppimine** (Martna). — Neid **pole** noole **noppimine** (=neidu ei pea noolega noppima) (Virumaa).

Esineb sporaadiliselt üle Eesti.

56. **Frekventatiiv:**

Koitu keha **kinniteleb**. — Ruunad rindo **oidelessid** (Põltsamaa). — Lüksime metsa **käibelema** (Saaremaa).

Selline **-ele-** või **-skele-** lõppliite (sufiksi) abil tuletatud korduvat tegevust tähistavate vormide hulk rahvalaulukeeles on suur.

Ehiteli hella venda. — Kõrbi tagast **kosteli** (Paistu). — Kana lakas **kõeruteles**, / orjapoissi **naerateles** (Virumaa). — Kua kumba **kasvateli**?

Nii esineb veel: **ehmateli** (korduvalt ehmatas); **naeraskeli** ~ **naeraskeli** (püüdis naeratada); **laulaskeli** (korduvalt laulis); **liugasteli** (äkki mitu korda libises).

Suu mul **seadeles** [= kestvalt seadis] sõnuda (Pilistvere). — See üks mult **küüsitelli**, / see üks mult **nõutõlli** (Hargla).

Hiljem näib olevat frekventatiivsuse mõiste tuhmunud ja vormi tarvitatakse lihtsalt oleviku asemel:

Tütar vastu **kostelesse** [= kostab] (Saaremaa).

Kohati esineb ka infiks -eli-:

Mis sa mullu **kiitelisid**, / tunamullu **hoopelisid** (Jüri).

57. Püsi^vat, pikka aega kestvat, ühest olekust aeglaselt teise üleminevat tegevust tähistav infiks **-ne-** esineb rahvalauludes ulatuslikumalt kui eesti rahvuskeeles:

Kerikselle kerkinema. — Kaokeseks kasvanesin. — Armud alla langenevad (Viru-Jaagupi).

Värsilistest põhjustest tingituna esineb samas laulus kord **-ne-**, kord aga mitte:

Kuhu mina vilets viibinesin, / viibisin vilet ajama (Jüri).

58. Tuleb märkida mõningaid nähtusi, kus tüvedes, milles astmevaheldus muidu puudub, esineb astmevahelduslikke vorme:

Nõrgub nõrgasse **viosse** [= vibus] (Kolga-Jaani).

Või on tugeva astme asemel nõrk aste: aus = audus; lennas.

Nagu i-mitmust ja i-minevikku, esineb siis ka astmevaheldust ulatuslikumalt kui rahvuskeeles.

Esineb samuti vastupidist nähtust — nõrgaastmelise vormi asemel esineb tugevaastmeline: gen. **jõge**.

III. Määrsõnad

59. Määrsõnades tuleb konstateerida järgmisi nähtusi: liide **-ste** ~ **-sti** esineb laiemalt kui kirjakeeles, tuleb ette ka näiteks sõnades **kummuliste**, **seljaliste** jm.

-sti asemel võib esineda **-st**:

Vihasest ei veeretage.

Lõuna-Eestis -de:

Üte paistse palavede (Otepää).

Esineb näit. vorme, nagu **korratasa**, mis tähendab korra pool-
lest, lühenenud vormist **korratansa**.

Saartel esineb määrsõnana endise prolatiivkäände rudimente:

Ärge mind tõmmake **tõetse**, / ja ärge mind vinnake
vihatse (Muhu).

-ti asemel **-tside** Lõuna-Eestis:

Neiu kõndva kõrvutside, / pandva jäle järetside
(Kanepi).

Mõõtu väljendavaid vorme nagu lõuna-estis murdes nii ka
rahvalauludes esineb järgmisel kujul — piku, suuru jne.:

Maha jäi ma marja suuru (Helme).

Põhja-Eestis:

Härja suurus, kirbu raskus [= härja suurune, kirbu
raskune] (Virumaa).

IV. Muid morfoloogilisi ja derivatsioonilisi nähtusi

60. Genitiivne liitumine:

Siis tuleb **kaubamees** külaje.

Esineb vastupidi nominatiivseid liitumisi sõnades,
kus rahvuskeeles praegu leidub genitiivset liitumist: **nairismaa**,
saabassääri jm.

Viherpuust teeks **viilupilli**, / kadakast teeks **kannel-**
pilli (Jaani, Põide). — Viibisin vilet ajama... / **kan-**
nelkeeli kinnitama (Jüri).

61. Kinnitavad partiklid (või sufiks):

Veelap mul vana emagi [= kindlasti veel]. — **Mul**
pole venda ühtedana, / kanasel ei kahtedana.

Samuti: **miksep** (= miks just), **kessep** (= kes just).

Üts **ep** vellege minule (Helme).

Esineb ka kinnitavat sufiksit **-ks**, täh. kas, siis: **paljuks** (= kas
palju, palju siis).

62. Lauludes esineb tihti fraseoloogiliselt kivinenud **d e s k r i p -**
tiivseid sõnapaare, mis moodustavad ühe mõiste, võrdse
sisuga paralleelsõnu, mida seob omavahel alliteratsioon. Need on

õieti samad sõnad, ainult rõhuline vokaal varieerub neis. Neid sõnapaare seotakse omavahel sidekriipsuga või eraldatakse komaga (sidesõna puudub):

i : a (lipi-lapi; pilla-palla; kriips-kriips):

Ma pole päris pulmaline, / ma olen **lipu-lapuline** (= lapuline) (Juuru). — Ja pead **trilli-tralli** lööma. — **Ripsitakse, rapsitakse** (Äksi). — Nad seisid servi meressa, / **lipi-lapi** lainetessa, / **kipi-kapi** kalda'assa. — **Kipsi-kapsi** kelderisse (Juuru). — Rangid kaelas **riga-raga**. — **Pligisid-plagisid** piirad. — **Vihterista, vahterista** (Haljala).

o : a (koga-kaga; loksat-laksat; koh-kah):

Look oli pealla **loga-laga**.

i : ä (kinka-känka; risti-rästi):

Oh mina vaene virbelane, / **virbelane, värbelane**. — **Vilku-välku** varsa kapjad.

i : u

Pirus-purus peiu kengä (Helme).

Harvem esinevad suhted: **i : o** (sirr-sorr);

i : ä (siira-saara).

Sisuliselt märgivad need sõnapaarid tegevust (pligisid-plagisid), olukorda, materjali (vihterista, vahterista), hellitlevat suhtumist (virbelane, värbelane). Nad võivad esineda ka atribuudina: loga-laga töö.

Omadussõnad atribuutiivses funktsioonis saavad mõnikord lisaks eri osa sama omadussõna algusest:

lipi-lapiline, tipi-täpiline jt.

Liikumist, loodushäälitsusi imiteerivad (üldse deskriptiivsust väljendavad) sõnapaarid võivad vahel koosneda samadest sõnadest, ühendatud sidekriipsuga: junt-junt; mugadi-mugadi; vaaks-vaaks:

Vares vaakus **vaaks-vaaks**.

Vahel need sõnapaarid on seotud sidesõnaga:

Nirmendama ja närmendama.

Mõningail juhtumeil võib vaheldusi esineda alguskonsonandis (siira-viira; taidu-raidu):

Peo-leo, kas Tiit on teol? (Suure-Jaani).

Vahel on sellised allitereeruvad sõnapaarid ilma otsese tähenduseta kas koos või ka üksikult. Nende onomatopoeetilis-deskriptiivsete sõnapaaride ülesanne (koos) on väljendatavat meeleoluliselt ette valmistada:

Taidu-raidu tahtsin laulda.

See iseloomustab laulu kui lõbusat (taiduraidutamine).

Jüri oli jürna, erne purna, / parmude paras hobune (Hageri).

Sisaldab pilkavat suhtumist kõnealusesse tegelasesse. Niisamuti järgmises näites:

Perenaene peeri leeri
annab süüa haugutelles (Viru-Jaagupi).

Sitsat, sitsat, siat, saiat,
olin veike linnuke (Vigala).
(Imiteerib linnu siristust.)

Iidus, tiidus teeda mööda,
aasin härjad aeda mööda,
ise mina kõnnsin kõrtsu teeda (Juuru).

Tull lull loodi,
siapäa söödi,
kann õlut joodi (Rannu).

Panti külge pundsapandsa (s. t. halvasti),
veri vällä virdsapandsa (s. t. suure hooga, hulgaliselt)
(Hargla).

63. Inetümoloogiline (e. prosoodiline e. lisandatud) täitevokaal.

Rahvalaulude keele vaatlemisel võrreldes kirjakeelega selgus, et sõnalõpulisel ja sõnasisesel vokaalid on teatavalt tingimustel kadunud (vt. p. 1—10, ka 11). Harvem, ja hoopis eri tingimustel, esineb ka vastupidist nähtust, vokaali lisandumist.

Rahvalaulude esitamise puhul koos meloodiaga tekib vahel mõningate sõnade lõppu mingi vokaal (kõige sagedamini e, vahel o), mille olemasolu antud kohas pole keeleajalooliselt põhjendatud, vaid on tingitud värsimöödutarbeist või laulurütmist. Seesugust „täitevokaali“ esineb peale eesti ka muudes läänemere rahvaste rahvalauludes; tähelepandavalt omane näikse see nähtus olevat idapoolseile soome murretele. Üldiselt esinevad sellise prosoodilise täitevokaali näited aladel, kus esineb ka nn. rõhutavat täitevokaali, s. o. kus täitevokaal aitab sõna rõhutatumalt esile tõsta.

Piexettiini, pyntättiini (Savo). Lisatud on i.
Ei uo niitä maitaksane [= maidki].
Kanteloista kuulemoane.

Ka liivi keeles esineb sedasama nähtust:

Menda valdō kazantōzō.

Mõningaid usaldatavamaid näiteid toodagu aspirant U. Kolgi kirjapanekuist Tõstamaalt:

Pilutasin-e peiul särki.

Kiunus-e kinni võttes saaki.

On huvitav märkida, et selline vokaalide lisamine ei ole konsekvantne isegi sama lauliku juures. Üks ja sama laulik võib esitada sama värssi kas koos vokaaliga või ilma täiesti vaheldumisi. Samal ajal kuulub selline vokaalide lisamine enam mehelikku esitusse.

C. SÜNTAKTILISI KÜSIMUSI

64. Käesoleva teema piirkonda kuulub süntaktilisi küsimusi suhteliselt kõige vähem.

Kõige sagedamini koosnevad eesti rahvalaulud laiendatud lihtlauseist.

Peremees oli mulle kurja,
perenaine mulle valju,
mina hea siis härgadelle,
ja veel parem paaridelle.

Sageli esineb lauseis ellipsit, enamasti predikaatverbi ärajätmist, eriti siis, kui eelnevas värssis see juba esineb:

Paneksin härrad härgadeksi,
prouad peale pulkadeksi,
Paneks saksad sahkadeksi,
junkrud **paneks** juttadeksi,
kiltred taha kiilideksi,
kubjad peale kurgedeksi,
ise taha kündejeksi.

Esineb ka rind- ja põimlauseid, seega mõttetervik moodustakse mitme värssi abil.

Rindlause:

Ei olnd meie nukel aega,
nukel kangas kangapuilla.

Põimlause:

Kes ei tule liugumaie,
sel linad liguje jäävad.

Kõige kaugemale ulatavamaks arhailiseks nähtuseks on kongruentsi puudumine atribuudi ja põhisona vahel mitmesugustes ühendites, mis esineb sporaadiliselt mitmesugustel aladel. Nähtuse esinemise põhjused on selgitamata.

Marid mārja lainetesta [p. o. märgadest]. — Valge laudade vahele [p. o. valgete]. — Tanu targa naiste peasta (Põhja-Eesti). — Iga vennal isi kirves (Audru). — Kuhelas saab kolme neiule, / vihk saab viie laisa poisile (Tori). — Tõuske üles, noored rahvas (Vändra). — Võiet valge hammastele.

Eelviimasest näites r a h v a s võetakse vormi poolst mitmusena. Lauselühendest tuleb tihti ette nn. absoluutset genitiivi:

Kohisid-kahisid kuused / kõrvikese kõndidessa.

Samuti nn. -des- lauselühendit:

Ära tema sõidaks soonurmed, / soonurmed, vahenurmed / oma hella otsidessa, / oma kulla kuulatessa. — Küla alla kündadessa, / arulla äestadessa, / nõmmes marju noppidessa seal mina seadsin sõnuda.

Kaassõna või asesõna ebatavaline paigutamine poeetilistel põhjustel

Tuli aga auka alta vetta (Kursi).

Sada mul sikka saajamiista,

Kümme mul kitsi kaasikita (Tarvastu).

Suur mul süüt on söögilauda (Tarvastu).

D. SÕNAVARALISI KÜSIMUSI

65. Sõnavaraliselt sisaldavad rahvalaulud esemete, tööriistade ja suhete märkimiseks palju selliseid sõnu ja mõisteid, mis praegusest keelest on juba kadunud. Nii leidub rahvalauludes iseseisvaid sõnu mõistete tähistamiseks, mida praegu enam ei eraldata eri mõisteks.

Hoostes on minu omane, (= hobuste karjas) / **karjas** minu kanane, / **sius** on mu silmakene (= seakarjas) / **lambus** on laululinnukene (= lambakarjas).

Sius tähenduses seakarjas näib olevat 18. sajandil veel üsna kodune, nagu selgub ka Vestringi sõnaraamatu käsikirjast.

Suurim hulk on selliseid sõnu, mis tähistavad kunagi kasutatud tööriistu, töid või tarbeaineid, mis praegu pole enam kasutusel. Nõnda leiduvad lauludes tööriistade nimetused, nagu: **astel** — teravikuga kepp härgade töölesundimiseks, **haspel** — lõngakerimise vahend, **ike** — spetsiaalne veopuu härgade rakendamiseks, **kolbits** ~ **kolgits** — linaluude purustamise vahend käsitsi töötamiseks, **kehik** — puunõu terade ja jahude jaoks, sisaldus ca 25 kg, ja palju muid.

Värvimiseks kasutati taimi ja taimenimetusi endidki kasutati värvi iseloomustamiseks:

See neidu **punela** [= värvitaim] käinud, / **madaraida** [= värvitaim] maiastanud.

Vajadus nende taimede kasutamiseks värvtaimeks on praegu kadunud, nõnda on muutunud nimetusedki arhailisteks värvinimetustena.

Kadunud ühiskondlikke suhteid märgivad: **kubjas**, **saks**, **vaim** [= naisteoline] jt.

Uskumusi ja kombeid: **arbuja** [= ennustaja nõidusvahendite abil], **kapetjalg** [= naissoost libahunt], **linutama** [= pruudile pulmas naisetunnust linikut e. tanu pähe panema, selle kaudu abiellumisakti kinnitama], **mardid** jt.

Arhailisteks on muutunud samuti mõned omadussõnad (omadussõnaliselt kasutatud), mis iseloomustavad isikuid ja olukordi:

Helme tuuas **hellingle** [= hellitatuile] (Helme).

Mõned iseloomustavad omadussõnad on moodustatud võrdluse alusel: **paat** (e. paatjas) — võik (kollakas); helepruun hobune; **hiirjas** — hiirekarva jt. Või veel:

Mantelid **maksakarvalised** (Haljala).

Esineb sõnaühendeid kindla mõiste tähistamiseks suhete alusel: **kaerasõoja** — hobune; **saabassääri** — mees; **punapõlle** — naine; **sõlgerinda** — neiu; **rätikkaela** — mees, kes kannab kaelas rätikut.

Mõnikord esinevad sõnad ja terminid (eriti kui nad on liitsõnalisel) lühendatüd kujul: **keribu** = keripuu.

Liitartvudes esineb vanu, praegu murreteski kadunud või kaduvaid ühendeid: **kolme kolmata** (= 23).

66. **Reduplikaatiivsõnad**. Rahvalauludes, õigem — rahvaloomingus üldse, esinevad sellised sõnapaarid, mis kinnitavad käsiteldava mõiste tugevust, intensiivsust, teatavas mõttes absoluutsust, täiuslikkust (totaalsust). Neis sõnapaarides kas korratakse sõnu täielikult või ainult sõna esiosa allitereerivalt (näit. uhiuus = täiesti uus, küdikülm = jääkülm jm.) või nimi- või omadussõnale lisatakse selle sisu intensiivistav partikkel või muu täiendsõna: **purukuiv**, **piripardani** täis, **tulisoolane**, **puupaljas**, **verivärske** jne.

Võnnu võõras, **kõnnu kõrki** (Järvamaa).

INDEKS

- abessiiv — 32
 ablatiiv — 8
 absoluutne genitiiv — 21
 adessiiv — 7, 28
 adverbid — 59
 alaleütlev — 27
 alalütlev — 7, 28
 alaltütlev — 8
 allatiiv — 27
 arhailisi sõnatüvesid — 13
 (vareksed, katuksed, suurutse)
 astmevaheldus — 58
 da-infinitiiv — 52
 da-tegevusnimi — 52
 debitiiv — 55
 deminutiiv — 34
 deskriptiivsed sõna-
 paarid — 62
 eitus — 49
 ekstsessiiv — 26
 elatiiv — 6, 25
 e-mitmus — 35
 frekventatiiv — 56
 genitiiv — 21
 genitiivne liitumine — 60
 h sõna algul — 16
 h sõna sees — 17
 illatiiv — 23
 ilmaütlev — 32
 i-minevik — 43
 i-mitmus — 35
 imperatiiv — 46
 inetümoloogiline täite-
 vokaal — 63
 inessiiv — 5, 24
 infinitiivid — 52, 53
 instruktiiv — 33
 kaasaütlev — 31
 kesksõnad — 50, 51, 54
 kinnitavad partiklid — 61
 komitatiiv — 31
 komparatsioon — 37
 kongruents — 64
 kontraktsiooni puudu-
 mine — 11
 (saapa'ad, keske'elta)
- kse-olevik — 40
 käskiv kõneviis — 46
 lõppkao puudumine — 2—10
 (vitsa, kindakesta, isada, pulmassa,
 saatemassa, saanista, maalla, or-
 jalta, kilteriksi)
 lühenemisi — vt. sõnalühenda-
 misi
 ma-infinitiiv — 53
 ma-tegevusnimi — 53
 minevik — 42
 mitmus — 35
 murdelisi sõnatüvesid —
 13, 14, 15
 (kubiad, pitkaks, itkedessa)
 määrsõnad — 59
 -ne-infiks — 57
 nimetav — 3
 nominatiiv — 3
 nud-kesksõna — 50, 51
 nud-partitsiip — 50, 51
 o järgsilbis — 18
 olevik — 39, 41
 omastav — 21
 omastavaline liitumine — 60
 osastav — 4, 22
 partitiiv — 4, 22
 partitsiip — 50, 51, 54
 passiiv — 54
 possessiivsufiks — 36
 potentsiaal — 48
 prolatiiv — 59
 prosoodiline täitevokaal
 — 63
 pöördelõpud — 39
 rajav — 30
 reduplikatiivsõnad — 66
 saav — 9, 29
 seesütlev — 5, 24
 seestütlev — 6, 25
 sisekao puudumine — 1
 (akkenad, andemaie)
 sisseütlev — 23
 sõnalühendamisi — 20
 (mereme)

sõnavaralisi küsimusi — 65
süntaktilisi küsimusi — 64
tegevusnimed — 52, 53
terminatiiv — 30,
tingiv kõneviis — 47
translatiiv — 9, 29
tud-kesksõna — 54
tud-partitsiip — 54

tu-karitiiv — 38
(isatu)
tüvevokaali muutusi — 19
umbisikuline tegumood —
44, 45
viisiütlev — 33
vokaalharmoonia — 12
võrdlemine — 37
ühildumine — 64

АРХАИЧЕСКИЕ ЧЕРТЫ В ЯЗЫКЕ ЭСТОНСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН

Доц. канд. филол. наук Эд. Лаугасте
Кафедра эстонской литературы и фольклора

Резюме

Стихам старых эстонских народных песен (regivärs) свойственны языковые явления двоякого рода: это, с одной стороны, диалектизмы и, с другой стороны, архаические черты, т. е. языковые явления, которые, в отличие от соответствующих форм литературного языка, оставались неизменными на протяжении многих столетий. Сохранению таких языковых явлений содействовала стихотворная форма, общая для всех старых эстонских песен, а также то обстоятельство, что большое количество песенных текстов восходит к далекому прошлому.

На эти архаические формы было обращено внимание в печати уже в конце XVIII века (Хупель), однако первыми авторами, писавшими о языке эстонской народной поэзии, были немцы, которые, не зная истории эстонского языка, не могли правильно понять ни эстонской народной песни, ни её языка; к тому же для них было неприемлемо идейное содержание этих песен, отражавшее борьбу против угнетателей. Только демократы-просветители Фр. Р. Фельман и Фр. Р. Крейцвальд (начиная с сороковых годов XIX в.), основатели подлинной эстонской фольклористики, правильно поняли значение эстонской народной песни, но, занимаясь другими проблемами, они не могли уделить много внимания языковым вопросам.

Только в 70-х годах прошлого столетия языковед и фольклорист Михкель Веске приступил к научному исследованию языка эстонских народных песен. В период буржуазной Эстонии этот вопрос затрагивался лишь мимоходом. Его углубленное изучение началось лишь в условиях Советской Эстонии.

В области фонетики архаические формы народных песен характеризуются отсутствием синкопы, т. е. в словах из трёх и более слогов гласный второго, первоначально открытого слога здесь не исчез, в противоположность литературному языку (напр., в народных песнях — *niitemasta*, а в литературном

языке — *niitmast*). Равным образом, в отличие от литературного языка, в окончаниях многих падежей здесь в различных условиях сохранился гласный звук, т. е. отсутствует падение конечного гласного (в народных песнях *kindakesta*, в литературном языке — *kindakest*). Для старой эстонской народной песни характерно также частое отсутствие стяжения гласных. В области фонетики наблюдается и ряд других своеобразных явлений.

В области морфологии картина представляется ещё более пестрой. Здесь встречается много старых окончаний иллатива, транслатива и других падежей. Встречается также старая форма комитатива (генитив + послелог *kaasa*), суффикс принадлежности, как он представлен в финском языке (*tähele ni = ni pu tähele*), и другие явления.

В области синтаксиса архаизмов значительно меньше. Одно из наиболее распространённых явлений — отсутствие согласования определяемого слова с определением.

В области лексики встречается значительное количество слов, которые вышли из употребления в современном языке либо потому, что исчезли обозначаемые ими старые орудия труда и общественные отношения, либо потому, что ранее широко употреблявшиеся слова заменились новыми.